

Kroniek

*Sportuitwisseling tussen Emmen en het Engelse Urmston
Verhalen oet het veen*

Emmen maakt kennis met de luchtvaart (1920)

Wie weet meer?

Overleven wij?(deel 2)

Jan en Grietien Rabbers naar Amerika

De Emmer toren

De Emmer toren

In 1854 werd ds. S.J. Hugenholtz predikant in Emmen. Hij weigerde te preken in de bijna 400 jaar oude, sombere kerk, die daarom werd afgebroken. De toren bleef lang staan en twee jaar later werd de eerste dienst in de nieuwe kerk gehouden.

Artikelen

Sis Hoek-Beugeling en Piet Naber
Miny Hofsteenge (1946-2018)
Piet Naber
Redactie
Gerben Dijkstra
Jan P. de Vin
H.D.J. Krikke

Sportuitwisseling tussen Emmen en het Engelse Urnston	4
Verhalen oet het veen	10
Emmen maakt kennis met de luchtvaart (1920)	12
Wie weet meer?	15
Overleven wij? (deel 2)	17
Jan en Grietien Rabbers naar Amerika	27
De Emmer kerktoren	32

Bijdragen

Piet Naber
Henk Jeurink

Redactioneel	1
Verenigingsnieuws	2

Voorbehoud auteursrechten foto's

Bij het plaatsen van foto's in dit blad vraagt de redactie toestemming aan de leveranciers van de foto's. Bij foto's uit het verleden is vaak niet meer te achterhalen wie deze hebben gemaakt. Bent u rechthebbende van een door ons gepubliceerde foto of afbeelding en hebben wij dit niet vermeld, verzoeken wij u contact met ons op te nemen, zodat wij in de eerstvolgende uitgave deze omissie kunnen rechtzetten.

een fraaie ingang onder een rondboogvenster. Deze ingangspartij dateert ook uit 1856. Die toreningang is toen aanmerkelijk verhoogd. De oude bescheiden lagere toreningang is goed te zien op de tekening van Jan Reijnders.

Emmer kerktoeren in de eerste Munsterse oorlog

De Emmer toren heeft in de eerste Munsterse oorlog, in 1666, als verdedigingsstoren dienst gedaan. Bij de eerste Munsterse inval in dat jaar heeft de Munsterse overste Walpot vanuit Meppen (Dld) het dorp Emmen overvallen. In Emmen was toen 150 man voetvolk aan Staatse troepen aanwezig en er waren ook nog 100 bewapende boeren. Bij deze overval zijn 30 mannen omgekomen. Tot tweemaal toe heeft hopman Bootsman met zijn manschappen de aanvallen van de Munstersen kunnen afslaan. Maar daarna moest hij met zijn manschappen zich in de kerk en de toren van Emmen terugtrekken. Het mocht niet baten, de Munstersen braken door de kerkdeur naar binnen. Hopman Bootsman en 50 à 60 man zijn gevangen genomen.² Men kan wel aannemen dat het hele dorp Emmen onder deze krijgshandelingen heeft geleden. De vrede van Kleef werd op 18 april van dat jaar ondertekend. Het eerste punt van de vrede van Kleef was: 'Daar zij eeuwige en vaste vrede willen, beloven de Hoogmogende heren der Staten van de Verenigde Nederlanden

en de hoogerwaardige heer bisschop en vorst van Munster, Bernhard van Galen (alias Bommen Berend), dat zij elkaars voordeel zouden nabetrachten (naleven, bevorderen).' Helaas was het in het jaar 1672, het rampjaar, alweer mis. De bisschop van Munster viel toen Noord-Nederland opnieuw binnen.

Noten

- 1 *S.Hoek-Beugeling*, 'Oudst bekende afbeelding van Emmen door de gemeente aangekocht', in: *Kroniek* 2007/2.
- 2 *H.D.J. Krikke*, 'Emmen en het rampjaar', in: *Kroniek* 2001/2.

Literatuur

- *T. Engelsman*, 'De kerktoeren van Emmen als richtpunt', in: *Kroniek* 2008/3.
- *M.R. Hilbrandie-Meijer*, *Kerken in Drenthe, Delden* 1999.
- *S. Hoek-Beugeling e.a.*, Canon van de gemeente Emmen, *Beilen* 2016, blz. 17-20.
- *S. Hoek-Beugeling*, 'Oudst bekende afbeelding van Emmen door de gemeente aangekocht', in: *Kroniek* 2007/2.
- *H.D.J. Krikke*, 'Emmen en het rampjaar 1672', in: *Kroniek* 2001/2.
- *H.D.J. Krikke*, 'De Zwolse architect Willem van Enst', in: *Kroniek* 2003/2.
- *G. de Leeuw*, *Rondom de Heerenhof, Emmen* 2000.
- *H.J. Versfelt*, 'De kerken van Drenthe in 1545', in: *Bulletin* nr 24, *Delden* 2001.

Deze foto van de noordkant van de kerk en de kerktoeren is van voor 1907. Op de kerktoeren is de pleisterlaag die in 1856 is aangebracht nog te zien.

Bestuur

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 06-38358941, pmkraan99@gmail.com.
H. Jeurink, secretaris, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 06-25186205, secretaris@hvzod.org.
Albert Oost, penningmeester, ledenadministrateur en webmaster Facebooksite, Amsterdamseveldlaan 1, 7887 VD Erica, 0591-301495, aoost3@kpnplanet.nl.
M. Nicolai, bestuurslid, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188.
Gré Tiben-Tolner, bestuurslid en webmaster website HVZOD, Hoofdkanaal o.z. 138, 7881 VR Emmer-Compascuum, 0591-351805, gretiben@hotmail.com.
Geert Schutrups, bestuurslid, Parklaan 7, 7822 EA Emmen, 06-55122978, parklaan7@home.nl.

Redactie

P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942.
Gelieve kopij te zenden aan:
p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen: p.a.naber@home.nl.

Contact

- Website Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe: <https://hvzod.org>.
- Volg ons op Facebook: HVZOD.
- Algemeen e-mailadres: secretaris@hvzod.org.

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisge-noten € 5,00 extra. Geef uw naam, adres, postcode, woonplaats, telefoonnummer en e-mailadres per post of per e-mail door aan: H. Jeurink, secretaris, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 06-25186205, secretaris@hvzod.org.
Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het lidmaatschap voor 1 december van het lopende verenigingsjaar schriftelijk of per mail wordt opgezegd.

Contributie

In de maanden januari/februari ontvangen leden, die geen incasso hebben, een factuur ter voldoening van hun jaarlijkse contributie.
Leden met een incasso, ontvangen géén factuur. Hun contributie wordt in de maand februari automatisch van hun rekening afgeschreven

Bankrelatie

Rekeningnummer NL78 RABO 0104 4688 15, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Amsterdamseveldlaan 1, 7887 VD Erica.

Redactioneel

Een nieuw jaar met nog veel onzekerheden wat betreft de activiteiten van onze vereniging. Maar wel een *Kroniek*.

Wat ontbreekt deze keer is de rubriek 100 jaar geleden, want uw redacteur kan i.v.m. de coronamaatregelen geen *Emmer Courant* op het gemeentelijk archief raadplegen. Wel een eeuw geleden, in oktober 1920, toen de luchtvaart nog in de kinderschoenen stond, konden de Emmenaren daar kennis mee maken, want gedurende twee dagen werden er vliegemonstraties gehouden achter de Emmer Dennen.

Enkele jaren na de oorlog is er een uitwisseling geweest op sportgebied tussen de gemeente Emmen en de stad Urmston in Engeland. De Engelsen bezochten Emmen in 1948 en het jaar daarop gingen 110 inwoners van hier naar Urmston. Hoe kwam dit contact tot stand en hoe verliep de reis naar Engeland?

Verder een verhaal (in het Drents deze keer) over leven en werken in het veen, geschreven door de in 2018 overleden schrijfster Miny Hofsteenge. In de vorige *Kroniek* stond het eerste deel van het artikel 'Overleven wij?'. Het joodse echtpaar Katan dook onder op verschillende adressen in Emmer-Compascuum en Emmer-Erfscheidenveen. Begin 1945 werden Rie Katan en vier inwoners door verraad opgepakt en weggevoerd. In het tweede deel van deze geschiedenis is te lezen hoe het daarna met hen afliep.

In 1846 vertrekt Jan Rabbers, inwoner van Noordborge, met zijn vrouw en kinderen naar Amerika om een nieuw leven te beginnen. Zij behoorden tot de Afgescheidenen en maakten deel uit van de zogenaamde Van Raaltetrek. Over hun tocht en hoe het hen verder is vergaan in Michigan is te lezen in een artikel van Jan P. de Vin. In de rubriek 'Wie weet meer' willen we graag meer weten over het leven van drie gezusters Wiltschut.

Verder vragen we uw aandacht voor de mededelingen en het verenigingsnieuws. En we kunnen altijd nog kopij gebruiken!

Verenigingsnieuws

Algemeen

In december 2020 heeft het bestuur in het Jeugdgebouw van de Kapel vergaderd. We leven in onzekere tijden. Corona zorgt voor stilstand, maar ook voor uitstel van het normale verenigingsleven. Het afronden van de voorgenomen activiteiten in het kader van 75 jaar Vrijheid houdt ons nog steeds bezig. Net als in het vorige nummer ontbreekt ook nu een terugblik. Op 16 december 2020 heeft het bestuur het jaarprogramma voor 2021 vastgesteld. Of alles ook daadwerkelijk zo wordt uitgevoerd is in deze tijd niet meer zo zeker als twee keer twee vier is.

Onlangs verschenen boeken

Het bestuur van de HV Zuidoost-Drenthe is altijd ingenomen met uitbreiding van de collectie boeken over de geschiedenis van onze streek.

Begin november 2020 is het boek *Het dierenpark van mijn vader* verschenen. In heldere taal schetst Jan Oosting hoe zijn ambitieuze vader, Willem Oosting, daarbij gesteund door zijn vrouw Tineke Bosma, het dierenpark vanaf begin jaren 30 van de vorige eeuw opbouwde en uitbreidde. Jan Oosting eindigt zijn boek in 1970, toen zijn zuster Aleid met haar man Jaap Rensen de leiding over het park kregen. De omvang van het boek van 24x32 cm is 288 bladzijden. Het ISBN/EAN nummer van het boek is: 978-90-75115-98-7. De prijs van het boek is € 29,00.

Bijzonder aan het boek is dat auteur/kunstschilder Jan Oosting twintig schilderijen over het Noorder Dierenpark heeft gemaakt, welke alle in het boek zijn opgenomen. Daarnaast zijn veel foto's van de parkfotografen Jos Lange (1908-1983) en Hanke Kleinstra (1925-2000) in het boek opgenomen. Meer informatie: ww.uitgeverijdrenthe.nl

Zo houden Jonny Ameln en Cor Siekman uit Barger-Oosterveld zich al een tijd bezig met de door henzelf opgerichte Historische Kring De Veldkers.

Bewoners van Barger-Oosterveld woonden op het Oosterveld van de Noord- en Zuidbarger boeren. Veldkers is Drents voor veldbewoners. Zij schreven eerder een boek over de geschiedenis van de Gerardus Majellakerk in Barger-Oosterveld. In hun tweede boek pakken Ameln en Siekman het grootser aan en richten zij zich op de ontstaansgeschiedenis van het dorp Barger-Oosterveld. Het boek behandelt de eerste honderd jaren van grofweg 1850 tot en met 1950. *Barger-Oosterveld – van Barnar tot Barnar* is de titel. (ISBN/EAN 978-90-831133-0-2)

Het 256 pagina's tellende boek is rijk geïllustreerd. De kosten bedragen 24,95 euro. Het boek kan nog telefonisch in overleg met Johnny Ameln (0591 622635) worden besteld. Wanneer de coronamaatregelen worden versoepeld is het boek eveneens verkrijgbaar bij Readshop Vermeer (Emmen), Readshop Boelens (Emmermeer) en de Plus Supermarkt (Klazienaveen). Tenslotte kan het boek ook digitaal worden besteld bij drukkerij Bijzonderdruk in Steenwijk (info@bijzonderdruk.nl of www.bijzonderdruk.nl) Het boek krijgt u dan thuisgestuurd tegen 4,95 euro aan verzendkosten.

De Historische Commissie Noordbarge heeft coronaproof op 11/12 december 2020 via huis- en schuurverkoop haar nieuwe boek over de openbare lagere school in hun dorp aan de man gebracht.

Het door Uitgeverij Drenthe uitgegeven boek ziet er zeer verzorgd uit en is geïllustreerd met talrijke mooie foto's. De titel van het boek is ***Speulkwartier OLS III Noordbarg 1877-1985***. Naar verwachting is dit boek (ISBN/EAN 978-90-831098-0-0) binnenkort ook weer in de boekhandel verkrijgbaar. Mensen die haast hebben met de aanschaf ervan kunnen het boek eveneens telefonisch bestellen bij mevr. Lien Harms-Jeurink (0591 611799). Het boek kost 15 euro.

In de loop van 2020 is het nieuwste boek van Bert J. Finke verschenen. De boeken van Bert worden door de op 7 juni 2012 opgerichte Stichting Onderzoek Drentse Families en Huizen uitgebracht. Het doel van de stichting is het bevorderen van de genealogie en lokale historie in de provincie Drenthe, de verbreding van de kennis daarvan en van al hetgeen daaraan verwant is. Auteur Finke heeft een reconstructie gemaakt van wat er 's morgens vroeg in juli 1943 in het Westersebos gebeurde en rond de middag in en bij het gemeentehuis te Schoonebeek. Hij beschrijft uitgebreid de levens van de betrokken verzetsstrijders. Zijn boek ***Schoonebeek 29 juli 1943 - een oorlogsdag met grote gevolgen*** (ISBN: 978-90-826483-3-1) is digitaal te bestellen op www.historiedrenthe.nl. Indien u liever telefonisch bestelt, dat kan ook, op 058-2552997 of 06 22559118.

75 jaar vrijheid in Emmen

Op 10 april 1945 werd in Noordbarg door de eerste Poolse pantsersdivisie o.l.v. generaal Maczek een begin gemaakt met de bevrijding van Emmen. Nu, 76 jaar later, staan de bibliotheek in Emmen, het Drents Archief, de HC Zuidoost-Drenthe en de

Pabo in Emmen, wanneer corona dit niet verhoedt, stil bij die herwonnen vrijheid.

Dit voorjaar vindt er een expositie plaats in de bibliotheek in Emmen. De expositie laat, in chronologische volgorde, de verschillende oorlogsjaren in Emmen en omstreken zien en is voor alle leeftijden gratis toegankelijk. Voor kinderen is de tentoonstelling interactief gemaakt. Binnen de expositie is er gebruik gemaakt van het verhaal *Waar is Aaldert?* Jaap, het jongetje uit het verhaal, neemt de kinderen mee door de expositie, op zoek naar zijn vader. Het in Emmermeer gevestigde museum Ergens in Nederland 1939-1945 van Erik Zwiggelaar werkt belangeloos mee aan de inrichting van deze expositie,

Daarnaast hebben Pabostudenten uit Emmen een escaperoom ontwikkeld. Die is bedoeld voor leerlingen uit groep 7 en 8 van basisscholen in de gemeente Emmen. Binnen de escaperoom worden de leerlingen omgetoverd tot verzetsstrijders. Aan de hand van verschillende opdrachten moeten ze vrijheid realiseren. De opdrachten die de kinderen voor hun kiezen krijgen, zijn onder meer het lezen van een dagboek uit de oorlog. Bij uw *Kroniek* treft u nadere informatie over het interactieve spel *Waar is Aaldert? 75 Jaar Vrijheid* aan.

Busexcursies 2021

De vorig jaar uitgestelde busexcursies naar de Hümmling en het Ammerland gaan vooralsnog op zaterdag 8 en 15 mei a.s. door. De reeds genoteerde deelnemers worden hierover rechtstreeks geïnformeerd. Voor informatie kunt u verder te allen tijde contact opnemen met Henk Jeurink (hendrik.jeurink@gmail.com of telefoon 06 25186205)

Tenslotte

De overige verschijningsdata van de *Kroniek* in 2021 zijn 9 juni; 25 augustus en 8 december. Het bestuur ziet zich door de corona gedwongen de datum van de Algemene Ledenvergadering bij wijze van uitzondering dit jaar te verplaatsen naar maandag 21 juni 2021. Voor wijzigingen in de het programma raden we aan regelmatig de lokale media en de facebooksite en/of website van de HC Zuid-Oost-Drenthe te raadplegen.

(<https://www.facebook.com/HVZOD/> of <https://hvzod.org>)

Met u hopen we dat onze vereniging snel weer in normaal vaarwater terecht zal komen.

door Sis Hoek-Beugeling en
Piet Naber

Sportuitwisseling tussen Emmen en het Engelse Urmston

In de jaren 1948, 1949 en 1950 vond er een uitwisseling plaats op sportgebied tussen de Engelse plaats Urmston en de gemeente Emmen. In het eerste jaar bezocht een ploeg uit Urmston onze gemeente en het jaar daarop was het andersom. Hoe kwam dit contact tot stand en hoe verliep de reis van de Emmenaren naar Engeland?

Na afloop van de Tweede Wereldoorlog bestaat een internationale behoefte om landen en volken nader tot elkaar te brengen en banden van vriendschap te smeden. Een van de mogelijkheden zijn sportuitwisselingen zo heeft een landelijk comité bedacht. In eerste instantie wordt aan uitwisselingen met Engeland gedacht.

Op de een of andere manier is Eppo Vegter, hoofd van school II in Emmen, op de hoogte van deze plannen en heeft hij contact met het Nederlandse comité. In april 1948 ontvangt hij een brief van de 'Engels-Nederlandse Sportorganisatie', waarin wordt gemeld dat het Engelse comité bezig is de stad Urmston in Lancashire in contact te brengen met Emmen. Om het werk van de Engelse secretaris te vergemakkelijken zou het handig zijn als de burgemeester van Emmen aan deze secretaris een brief wil sturen, waarin hij een uitwisseling tussen Emmen en Urmston toejuicht. Vegter neemt hierover contact op met Roelof Zegering Hadders, wethouder van Onderwijs en Sportzaken. Maar dan gaat er iets mis.

Vegter schrijft vervolgens een briefje naar de burgemeester gedateerd 18 mei 1948. De (toejuichings)brief naar het Engelse comité - met een afschrift naar het Nederlandse comité - moet zo gauw mogelijk de deur uit per luchtpost, want besprekingen over de uitwisseling vinden over enkele dagen plaats! Burgemeester mr. K.H. Gaarlandt toont zich bereid om inderdaad op 19 mei nog

een kort briefje naar Engeland te sturen, waarin hij een uitwisseling van harte toejuicht. Dit briefje komt aan op de dag dat de vergadering in Engeland plaats vindt en vanaf dat moment zijn de banden tussen Urmston en Emmen gelegd.

Enkele dagen later ontvangt burgemeester Gaarlandt een enthousiaste brief van het Engelse comité met de vraag of Emmen eerst naar Urmston komt, of andersom.

Enkele weken is het stil, maar dan ligt op 22 juni weer een brief van Vegter bij de burgemeester op het bureau. Vegter heeft een brief van het Nederlandse Comité ontvangen: in Engeland wachten ze op bericht uit Emmen. Helaas heeft Vegter het zelf erg druk gehad met de afwikkeling van de instructieve schoolreis van zijn school, waarbij hij en passant opmerkt dat het beter zou zijn als iemand die niets te doen heeft als secretaris zou fungeren voor 'boven genoemde reis'. Maar er moet nu een brief van de burgemeester naar Urmston (en kopieën daarvan naar drie andere adressen), waarin staat 'dat Emmen met groot genoegen het contact met deze plaats heeft begroet'. Verder 'dat hier een commissie is benoemd die 25 juni zal vergaderen om te zien wat er gedaan zal worden. Na deze vergadering zal direct bericht naar Urmston worden gestuurd.'

In een P.S. onder aan de brief staat: 'Kunt u de brieven vandaag nog verzenden?'

En weer zorgt Gaarlandt er voor dat de 24ste juni

Burgemeester Gaarlandt op de stoep van het gemeentehuis met de Engelse gasten en leden van het organiserende comité in Emmen. Links naast burgemeester Gaarlandt mevr. E.B. Bull, burgemeester van Urmston. Mevrouw Gaarlandt staat links achter haar man. Links achter haar staat W.J. van Heerde. Wie kent de namen van de andere personen?

die gevraagde brief en de kopieën verstuurd worden!

Het comité dat Vegter inmiddels heeft gevormd bestaat uit: W.J. van Heerde, voorzitter van het comité (leraar aan de ULO en hopman bij de padvinderij), M.F. Fleishacker uit Emmer-Compascuum, Visser uit Emmen, IJ. de Vries uit Klazienaveen en Vegter, die de functie van secretaris krijgt.

Daarna volgt een aantal plichtplegingen over en weer waarna op 3 juli 1948 een brief van Van Heerde naar Engeland gaat om Urmston uit te nodigen naar Emmen te komen en wel de eerste week van september 1948, omdat dan in Nederland festiviteiten zijn rondom de inhuldiging van koningin Juliana.

Het is allemaal wel erg kort dag en als dat nodig is, is de burgemeester van Urmston welkom om eerst naar Emmen te komen om een aantal zaken door te nemen. Als zij niet kan, wil de burgemeester van Emmen ook wel naar Urmston reizen. Mevr Bull, burgemeester van Urmston, ziet het niet zitten naar Emmen te komen, zo laat zij door middel van haar secretaris weten, maar als burgemeester Gaarlandt wil komen, is hij welkom. Deze laat het ook verder over aan het organiserende comité om de zaken te regelen.

Hoe ze het voor elkaar hebben gekregen vermelden de bronnen niet, maar binnen twee maanden wordt een programma vastgesteld, worden gastgezinnen gevonden, afspraken met diverse sportorganisaties en culturele verenigingen gemaakt en uitstapjes georganiseerd.

Het Emmense comité voor Lichamelijke Opvoe-

ding onder voorzitterschap van wethouder Zegering Hadders laat nog een aanbevelingsbrief uitgaan naar verenigingen die ook in de *Emmer Courant* wordt afgedrukt. Het comité is dankbaar voor de medewerking van vele ingezetenen, 'hieruit putten zij de moed om een beroep te doen op alle inwoners der gemeente om zoveel mogelijk de verschillende wedstrijden, die georganiseerd zijn in Emmen, Klazienaveen, Nieuw-Amsterdam en Emmer-Compascuum, te gaan bezoeken. Laat het zo mogen worden, dat onze Engelse gasten een goede indruk krijgen, niet alleen van alles wat er gebeurt in onze gemeente, maar ook van de belangstelling der bevolking.'

En zo staan dan vrijdag 3 september 1948 twee Emmenaren op de kade van Hoek van Holland om 92 Engelse gasten met drie bussen op te halen. Hen wacht een programma van uitstapjes en sportuitwisselingen, die een volle week duurt. Er is een officiële ontvangst door het gemeentebestuur met daarna een tochtje langs de oliewinning in Schoonebeek, een groot bal, aangeboden door de VVV en een afsluitende feestavond, aangeboden door het gemeentebestuur voor de gasten en hun gastgezinnen. Hoe een en ander financieel allemaal wordt geregeld is niet duidelijk, maar kennelijk is het geregeld.

Enkele dagen na vertrek van de Engelse gasten, volgt een brief, meer lijkend op een oorkonde, waarin op kennelijk Engelse formele wijze dank wordt uitgesproken:

Een deel van het Nederlandse gezelschap is gereed voor de busreis Manchester-Urmston.

Mijnheer de burgemeester, member of the gemeenteraad and citizens of Emmen in Holland.

We the Urban District Council of Urmston in the County Palatine of Lancaster, England, acting on behalf of the inhabitants of our District, do by Beatrice Elizabeth Bull, our Chairman and one of His Majesty's Justices of the Peace, send greeting

Whereby we commemorate the first visit of representatives of nineteen hundred and forty eight symbolising the mutual friendship and regard in which Urmston and Emmen joined in the Anglo Netherlands Sports Association, shall hereafter be associated

In Testimony whereof we have hereunto set our Common Seal this first day of September, nineteen hundred and forty eight

Getekend door mayor Bull en enkele andere hoogwaardigheidsbekleders.

Hierna volgen nog enkele bedankbrieven uit Engeland, gericht aan het gemeentebestuur voor de geweldige ontvangst, waarbij de hoop wordt uitgesproken dat de Emmenaren spoedig in Urmston ontvangen mogen worden.

In november 1948 beginnen de eerste voorbereidingen al voor dit komende bezoek. Er gaat een brief van de wethouder van sportzaken uit naar alle gymnastiekverenigingen met de uitnodiging twee van hun leden af te vaardigen.

De stukken zo doorlezend lijkt het wel of de organisatie van de ontvangst van de Engelsen minder voeten in aarde heeft gehad dan de samenstelling van

de groep sporters en 'cultuurvertegenwoordigers' die mee naar Engeland gaan in de zomer van 1949. Het organiserende comité ontkomt er niet aan de deelnemers zelf f. 10,00 voor de reis mee te laten betalen, maar dat blijkt geen bezwaar. Goed voorbereid tijdens een speciale avond, waar uitleg wordt gegeven over Engelse manieren en het (slechte) Engelse eten vertrekken op 4 augustus 1949 110 Emmenaren voor een week naar Urmston, waar ze een onvergetelijke week hebben.

De overtocht is per boot en na aankomst in Engeland volgt nog de reis via Londen naar Urmston, een stad in de buurt van Manchester. Op vrijdag komt het gezelschap daar aan. Er is een officiële ontvangst van de voorzitter van de gemeenteraad, die de deelnemers uit Nederland mede namens de inwoners van Urmston welkom heet. Wethouder A. Klein bedankt voor de ontvangst. Omdat de taal voor velen nog moeilijkheden oplevert, fungeert G. de Groot als tolk. Vervolgens worden de deelnemers met speciale bussen en met behulp van vrijwilligers naar hun gastgezinnen gebracht.

De deelnemerslijst vermeldt 112 namen, maar burgemeester K. H. Gaarland en zijn echtgenote ontbreken wegens ziekte. Op de lijst komen veel namen voor van bekende Emmenaren, waaronder die van wethouder A. Klein als vertegenwoordiger van het Emmer gemeentebestuur en W.J. van Heerde, die de leiding van het gezelschap heeft.

Eén van de deelnemers, Rieki Arnoldussen-Huizing, die hoorde bij de gymnastiekploeg van Oranje-Nassau, heeft altijd een uitgebreide documentatie over deze reis bewaard, zoals kranten, foto's en

*De Emmen-
se vertegen-
woordiging
op de boot
naar Enge-
land in 1949*

officiële papieren, waarvan we voor dit artikel dankbaar gebruik konden maken. Gedurende het verblijf in Urmston is er veel vrije tijd voor de deelnemers en bioscopen en clubs die gratis door de Emmenaren mogen worden bezocht, allemaal geregeld door het comité de Anglo-Netherlands Sport Association. Plaatselijke kranten doen die week uitgebreid verslag van het bezoek, de wedstrijden en de bijeenkomsten. Ook een van de Emmer deelneemsters Corry Pottjewijd, schrijft een artikel in de *Stratfort and Urmston News*, waarin ze haar mening geeft over de verschillen in het dagelijkse leven in Urmston en Emmen en tussen Nederlanders en Engelsen.

De dag na de aankomst, zaterdag, is iedereen 's ochtends vrij. Sommigen rusten uit van de reis, anderen gaan winkelen. 's Middags is de eerste wedstrijd, een voetbalwedstrijd tussen het team van Zwartemeer en Urmston. De Nederlanders winnen met 3-2. Op de dinsdag daarna is er een tweede wedstrijd die met 5-2 wordt gewonnen. Er zou ook een tenniswedstrijd worden gehouden, maar omdat het Emmer team de weg kwijt is en te laat aankomt, gaat dat niet door en moet deze beperkt worden tot een paar vriendschappelijke partijtjes. Voor de liefhebbers is er een dansavond in het

De aanvoerder van het Nederlandse voetbalteam, Zwartemeer, (rechts) stelt zijn spelers voor aan G.H. Carnall J.P., voorzitter van de gemeenteraad. Wie kent namen?

‘Civic Restaurant’.

De volgende dag, zondag, wordt er niet gesport, maar is er gelegenheid tot kerkbezoek en zijn de Emmenaren ook de rest van de dag vrij. Maandag is een hoogtepunt: De deelnemers gaan de hele dag met de bus naar Wales. Ze bezoeken zowel het berggebied als de kust bij de Ierse Zee. Rieki Huizing schrijft daarover in een brief naar huis: ‘... *We zijn met een heel stel onder in de bergen geweest. We konden toen we terug moesten haast niet weer naar boven komen. Het was heel steil en glad je gleed telkens weer terug. We waren doodmoe toen we weer boven stonden. We zijn later naar de Ierse Zee geweest. ...*’ Dinsdag is er gelegenheid voor de gasten om bedrijven te bezichtigen, zoals een textiel fabriek. 's Avonds is er een schaakwedstrijd, die door Urmston met 6-0 wordt gewonnen en er is een wielrenwedstrijd met onder andere Henk de Roo als deelnemer. Voor die wedstrijd moeten wel

fietsen van de Engelsen worden geleend, omdat de Nederlandse niet aan de regels in Engeland voldeden.

De dag erop wordt een bezoek gebracht aan Belle Vue, een combinatie van een pretpark (met achtbaan) en een dierentuin. 's Avonds is er ook nog een tenniswedstrijd en een concert met onder andere community singing.

Donderdag is iedereen overdag weer vrij, maar 's avonds is er nog een zwemwedstrijd en daarna de afscheidsavond met zang, volksdansen en gymnastiek, waarbij ook de gastgezinnen aanwezig zijn. De prijzen worden uitgereikt en als dank voor de gastvrijheid biedt wethouder Klein van Emmen een Delfts blauw bord aan.

Vrijdag kan er eerst nog gewinkeld worden en laat op de avond vertrekt men naar Londen.

Er zijn wat wel toestanden geweest: een van de sporters krijgt een ongeluk en blijft samen met een begeleider nog enkele dagen langer in Engeland. De vrouw van een begeleider bevalt in Emmen van een kind tijdens de uitwisselingsweek, waarna de blijde vader met een vliegtuig naar Nederland terugkeert. Ook moet de dirigent van het zangkoor wegens een sterfgeval in de familie hals over kop naar huis. Er was een jonge deelneemster die tweemaal erg moest huilen, Rieki Huizing, bij het vertrek naar Engeland. Ze was niet eerder zover van huis geweest en bij het vertrek uit Engeland ... Het was zo fijn geweest!

Ook in de *Emmer Courant* wordt uitgebreid verslag van de reis gedaan, niet alleen tijdens de uitwisselingsweek, maar ook nog eens achteraf in een aantal afleveringen.

In 1950 komen de Engelsen weer naar Emmen, maar uit de stukken blijkt dat de organisatie, en vooral de financiële kant, heel wat meer voeten in aarde had dan in 1948. Eind 1950 wordt nog een poging ondernomen om met Emmense sporters weer naar Engeland te gaan. Was het voorgaande jaren zo, dat het comité nog uitmaakte welke verenigingen mee zouden doen aan de uitwisseling, nu staat inschrijving vrij voor alle verenigingen en zelfs 'particulieren' kunnen mee. De kosten zijn hoog, f. 150,00 p.p. Het lukt niet om voldoende financiële dekking te vinden en daarmee is dan deze eerste naoorlogse uitwisseling tot een eind gekomen.

In de collage de deelnemerslijsten, het programmablad met een welkomstwoord, het weekprogramma, twee krantenkoppen uit Engelse (plaatselijke) dagbladen en een badge voor de deelnemers uit Emmen.

Bronnen

*Berichten uit de Enmer Courant en plaatselijke Engelse kranten.
Gemeentelijk Archief Emmen.*

De verzamelde documentatie van mevr. R. Arnoldussen-Huizing, waarvoor onze hartelijke dank.

Lijst van alle deelnemers	
No.:	Naam:
1.	Gaarlandt, K.H.
2.	Gaarlandt-Vlaskamp, G.J.
3.	Klein, A.
4.	Mulder, T.
5.	Heerde van, W.J.
6.	Heerde van-Beukema, F.L.
7.	Groot de, G.
8.	Dalen van, R.
9.	Dekker, A.
10.	Dekker, Th.
11.	Botter, B.
12.	Jalving, H.
13.	Roo de, H.
14.	Trots, W.
15.	Haan de-Koops, L.A.
16.	Hamborg-Kuiper, J.
17.	Klok-Bouwman, A.K.
18.	Kuipers-Brouwer, E.F.T.
19.	Zoutman-Beuker, G.
20.	Boer de-Delfsma, A.
21.	Dijk-Nijk, J.
22.	Lunsing, E.D.W.
23.	Aarssen-Zandwijk, M.
24.	Steenge, G.H.J.
25.	Kooiker-Schaap, J.
26.	Haan de, G.
27.	Nijland-van der Horst,
28.	Bouwman-Dijkstra, F.D.
29.	Hetterschijt, Th.W.A.
30.	Bakker, Joh.H.
31.	Kievit, H.
32.	Pol, Joh.C.
33.	Koops, B.
34.	Berge ten, A.C.
35.	Pomp, Jan
36.	Lautenbach, E.
37.	Berge ten, A.
38.	Hars, D.J.
39.	Houkes, W.
40.	Koops, M.
41.	Jansen, Joh.
42.	Seubers, H.
43.	Werf van der, K.
44.	Jakobs, G.
45.	Heres, H.
46.	Heres-Norbruis, I.
47.	Dost, T.
48.	Leffring, H.
49.	Rahder, J.
50.	Zanten van, G.
51.	Vrieling, I.
52.	Schut, G.
53.	Mulder, A.
54.	Scholtens, E.
55.	Stätema, E.
56.	Huizing, H.A.
57.	Klingenberg, F.

No.:

Naam:

Geb.
datum

Nederlands-Nederlandse Sport Vereniging

AFDELING URMSTON

President: Raoul Mee R. E. DULL, J.P.
Voorzitter: Raoul H. HALL.Secretaris
MAY L. SHAWWINE
Raoul W. WROU

Urmston - Emmen. 5-12 Augustus, 1949

Welkomsgroet van de Burgemeester der Gemeente Urmston—Raoul H. H. Hall, J.P.

Namens de inwoners van de Gemeente Urmston heet ik onze gasten uit de stad Emmen in Holland hartelijk welkom.

Het heilichgheest verzet van het Nederlandse volk voor de zaak van de vrijheid en de onafhankelijkheid gaven ons de gelegenheid om de Koningin te begroeten die traditie van vriendschap tussen onze twee landen, die verbonden zijn door een diepe verkenning van de vrijheid.

Wij ontvangen U bij ons thuis als vriendelijke buren en verwelkomen, dat het bezoek de band van vriendschap verblijd en geregen.

In deze wereld, die zo snel verandert, kan niemand met zekerheid zeggen wat er te gisteren staat, maar het is de innige hoop van al degenen, die ik verwelkom, dat een duurzame vriendschap zal ontstaan tussen onze twee gemeenten en dat in een wijder gebied deze vriendschap een impulsie mag blijken voor vriendschap en harmonie, over de gehele wereld van het aanbrengen van vrede en materiële welvaart, welke volstrekt noodzakelijk zijn voor vrede en materiële welvaart.

10 Dutch Visitors had a Glorious Week

Our last get-together with these Urmston hosts at a time in their honor at the Dutch last night, 110 tired Dutch visitors said "Goodbye—until the next time in the town which had taken them to the heart. They

58. Koster, J.J.
59. Wildvank, G.J.
60. Schirring, L.
61. Veldkamp, F.
62. Gerrits, G.
63. Pray de, M.
64. Stroetman, H.
65. Pool, M.A.
66. Dalen van, A.G.
67. Trip, T.
68. Kempers-de Roos, A.R.
69. Fleischhacker, M.P.
70. Tammes, B.R.
71. Visser, Y.
72. Stavast-de Keizer, P.
73. Soer, H.J.
74. Visser-Regelink, J.
75. Tammes-Vermeulen, H.
76. Loorbach, D.A.
77. Loorbach-de Jong, J.
78. Bennik, A.W.F.
79. Bennik-Pliester, W.
80. Visser, H.
81. Visser-Visser, A.
82. Pottjewijd, C.
83. Heide van der, L.
84. Heide van der-Betti
85. Peer van, A.
86. Peer van-Smit, C.
87. Statema-Okkinga, A.
88. Visser, H.H.
89. Dijk, W.
90. Dijk, J.A.
91. Heinema, S.S.
92. Mulder, P.S.
93. Hoor ten, J.
94. Wildvank, A.
95. Wildvank, B.
96. Koster, L.J.
97. Woude van der, J.C.
98. Wessemius, H.
99. Bosch-Hoekstra, A.
100. Mulder-Pongers, T.A.J.
101. Wildvank, A.M.
102. Wessemius, M.C.
103. Runsink, C. Joh.
104. Folkeringa, G.G.
105. *Huizing*
106. Oosting, E.
107. Oosterveen, H.
108. Dubbelboer, Joh.
109. Smit, K.
110. Horst van der, J.
111. Karsten, A.
112. Hamberg, A.

A.N.S.A.
URMSTON-EMMEN
1949.

27-10-
12-8-3
17-8-2
14-5-2
16-3-3
21-8-2
4-10-2
22-9-3
12-9-3
23-1-29

Programma

Vrijdag, 5 Augustus	Aankomst te Urmston. Officiële ontvangst gevolgd door thee in het "Civic Restaurant" tegen kleine besteding worden.
Zaterdag, 6 Augustus	De morgen naar naar eigen keuze besteding te 8 u. m. Voortalschiedrijft op het veld voor de wedstrijd tussen de lokale worden van Klein (Urmston) en Burgemeester G. H. C. De Ervacht met gewonnen worden door de "Aard" (De tijd en plaats en nog nadere details komen van het geschiedrijft worden overzaten Saturday Club (Mr. Van Houten) en de lokale Het voortalschiedrijft zal worden overzaten door "Chloris te Urmston".
Zondag, 7 Augustus	De overige leden worden hierbij uitgenodigd te het "Civic Restaurant". 7 u. m. Tennis Wedstrijd, Flinton Tennis Club Church te Urmston, Flinton Road. De rest van de dag is men vrij.
Maandag, 8 Augustus	Bezoek aan Waken. Vertrek van Zwembad te Bathol 8 u. m.
Dinsdag, 9 Augustus	9-30 u. m. Een geschiedrijft van 32 (Hort) Wolf Engineering Co. te Strakpoort—terugkeer in De rest van de dag is men vrij.
Woensdag, 10 Augustus	7 u. m. Voortalschiedrijft op het veld, 7 u. m. Tenniswedstrijd, Urmston Cricket & Lawn Fietzen brengen een bezoek aan Manchester.
Donderdag, 11 Augustus	De morgen naar naar eigen keuze besteding worden. 7 u. m. Vertrek van Urmston Zwembad van Bello Van. 8 u. m. Geduldig avond op uitnodiging van de Club, Higher Road, Urmston, danen na. Het Hampshire Park Tennisomst's Gidsen worden bijgeschikt om de avond bij te wonen.
Vrijdag, 12 Augustus	7 u. m. Tenniswedstrijd Urmston Cricket & Lawn De morgen en avond kunnen naar keuze besteding worden een bezoek te vertrek.
	7 u. m. Zaterdagwedstrijd in het Zwembad te Urmston 8 u. m. Einde van het Civic Restaurant, waarna de gasten worden uitgenodigd.

De gehele dag vrij.
Vertrek uit Urmston naar Londen om 11-55 u. m.

S.B.: De Directies van de Caven, Express en Faber (Houten) gasten van Emmen behoudt uit hun theorie gratis te allen de werk te brengen.

In Urmston Cricket & Lawn Tennis Club en de Flinton Tennis de tennisomst's (Hort) uit hun Club te allen tijde te nemen.

De Urmston Conservations Club en de Flinton Conservations onder het, dat gasten worden te in bijeen, uit hun Club te allen tijde te nemen.

Onthoudt aandacht, dat de plaats van aankomst voor het Zwembad te Urmston (URMSTON BATHS).

In geval er moeilijkheden zijn, het dan altijd bij de gasten.

Mr. Wren, Urmston 2184. Mrs. Shawwone Urmston 2488 Urmston 4194.

THE END OF A MEMORABLE WEEK Emmen Visitors Return Home

A MEMORABLE week for the inhabitants of this district.

13-10-21
13-2-27
13-10-11
25-8-24
11-10-24
13-10-24
2-6-17

Verhalen oet het veen

*In de stilte van het veen bij aovond
luup Wubke langs de keten, bij de deur
lichtte ze kinderrieke vrouwlu veur
heur bosschup gung al gauw van mond tot mond*

Een web van knaolen en wiken muuk het veengebied van Zuud-Oost Drenthe toegankelijk. De commerciële exploitatie kun begunnen. Rond de tweede helft van de negentiende eeuw streek der volk deel in het lege moeras.

Het inkomen van een veenarbeider hung van hiel veul dingen of. Een hoesie van de veenbaos en een lappie grond veur de verbouw van erpel en gruunte waren niet vergees. As de vrouw en de kinder met het veen ingöngen, kun der meer törf anmaakt worden en daor wuur naor betaald. Paartie veenbaozen bezundigden zuch an gedwungen winkelnering.

Het seizoen luup van half meert, as het nog vörstig weer was, wuur het later, tot de langste dag. Nao-tied mus der loegd worden en stoekt en krooid met minder volk. Wark dat kromme ruggen in de haand warkte.

De veenarbeiders zaten flink under de plak. Bij minder umzet, zoas in 1888, doe de törf al een schoftie verdröngen wuur deur stienkool, deden de baozen het loon 50% umdeel zunder te overleggen met heur arbeiders die toch gien kaant oetkunden.

Ze hadden schulden maakt in de winkel van de veenbaos um de winter deur te kommen. Het gezegde *De man warkt veur de kost, de vrouw veur de schuld* zal daor wal votkommen. De veenarbeiders luten het der doe niet bij zitten. Ze lupen tehoop en een hellige staking kwam gaangs. Grimmiger. Grammieteriger ok as het bollenjagen. De veenbaozen schrökken en ze deden toezeeggings, maor de veenarbeiders waren deur het dolle hen, niet meer te stoppen. Gebrek an organisatie bij de veenarbeiders en het optrommeln van infanterie en cavallerie, dreef het voetvolk weer het veen in. Doe het wark weer gaangs was, lupen de veenbaozen veur heur toezeeggings vot.

Linksonder: Een primitieve hut van turf en plaggen gemaakt.

Rechtsonder: Plaggenhut met bakstenen voorgevel in Zwartemeer.

Foto's uit: Canon van de gemeente Emmen, Beilen 2016, blz. 83 en 85.

Het jaor der op staakten ze weer, zunder dat het wat oethuul.

Het besef dat de arbeider zich organiseren mus um starker te staon, begunde te gruien. Staorigan kregen de vakbonden en de politiek vaste voet in het veen. De tied van ienziedig lonen vaststellen was overwunnen. De eerste grote loonstried was in mei 1911. Vlattende törfhopen. De loonsverhoging kwam der deur en de borrels die de baos in 't veld schunk, mus e umzetten in geld. Bij het graven van de vaorten göng de fles met. Bij het vastzoegen, mussen de kerels op blooie voeten drab oet het water van de veenput halen. De kolde wuur verdreven met een slok, as muheid dreigde kregen ze nog een slok.

In de Eerste Wereldoorlog göng het merakel met de törf en drevende de arbeiders met kleine stakings de loonsverhoging op tot 50%, maor het seizoen was kört. Met de verdienste kunden ze het nog gien hiel jaor oetzingen.

In 1921 störrte de veenderij in. Legere lonen brachten stakings tewegg en optochten Törfbulten wuren in braand steuken deur ontslagen veenarbeiders en deur veenbaozen die verzekringsgeld reuken. Een felle Zuud-Westen wind histe de veenbraand an tot een laaiende vuurzee. Halsstarrig staakte het veenvolk deur, maor de honger van vrouw en kinder brak heur verzet. Gien wonder dat de veendrent nao zo'n geschiedenis mondig wuur en spirit hef: *'Een Zaanddrent is te aordig um eerlijk te wezen, een Veendrent is te eerlijk um aordig te wezen,'* is de conclusie van een Drentenkenner.

Ok landelijke kraanten schreven indringende verhalen over de armoede in het veen van Zuud-Oost Drenthe. Een groot diel van oes laand göng denken dat alle Drenten in plaggenhutten woonden. Dat alle Drenten in lompen over de heidevelden dweelden. Dat alle Drenten analfabeet bint. Oké, der zal der wal is ien tussen lopen hebben, maor kinder die met hen 't veen mussen, kunden niet hen schoel. Paartie lu denkt dat alle Drenten onverschillig bint. Oké, der zal wal is iene tussen lopen hebben die

***Het veen waar ze zich deur warken an bindt
-waar ze de törf loegt en stapelt en keert
waar ze heur haanden roeg kreg en verweerd-
um te overleven met man en kind***

het allemaol niet meer zag zitten, der was ok ja zo weinig oetzicht. Maor der was ok volk dat boeken las en an toneel dee um zichzölf boven de broene massa oet te trekken. Harmen van Houten schreef die geschiedenis liefdevol op in zien schrift. Zo wuur het boek *Anarchisme in Drenthe* geboren. De vrouw in zien leven Wubke van Dijken spoorde heur zusters an um niet langer jaor op jaor een kind te krieggen. Ze gaf veurlichting over gezinsbe-parking en dielde condooms oet.

Zunder het geknooi van vrouwlu en kinder was de vervening in Zuud-Oost Drenthe lichtkaans nooit op gang kommen. Vrouwlu met een kind in de krooi, twee an de rokken en ien in het lief die hen het veen trökken, was een hiel gewoon bielt in die tied. Ze hadden eerst de keet nog an kaant maakt en nao een hiele dag loegen, stoeken of vullen mussen ze weer met de hoesholding an. Zeker nao 1890 totdat het doek veur de vervening vuul in 1954,

kunden de veenbaozen niet zunder dizze goedkope krachten. Der is gold verdiend in het veen, maor het is in de verkeerde buzen terechtkommen.

Nevenstaand gedichtje van Miny staat model voor het kunstwerk 'De Loegster' van Herman Terpstra, dat in 1996 voor de Veenkerk in Klazienaveen-Noord werd geplaatst. 'De Loegster' is een eerbetoon aan alle vrouwen die vroeger in het veen werkten.

Emmen maakt kennis met de luchtvaart (1920)

In oktober 1919 werd de KLM opgericht. Wie de serie ‘De Vliegende Hollanders’ op de tv heeft gevolgd, heeft kunnen zien, welke simpele toestellen toen gebruikt werden. Het vliegen stond nog in de kinderschoenen en een overkomend vliegtuig was al heel bijzonder (zie het bericht op pag. 6 in de *Kroniek* van september 2020). Een jaar na de oprichting van de KLM werden in Emmen gedurende twee dagen vliegdemonstraties gehouden. Een hele gebeurtenis.

Op 22 september 1920 verscheen de eerste aankondiging volgens een bericht in de *Emmer Courant* dat de bewoners van Zuidoost-Drenthe voor de eerste keer in deze provincie in de gelegenheid zouden worden gesteld om de wonderen van de moderne vliegtechniek van dichtbij te aanschouwen. Dat zou

gebeuren op 1 en 2 oktober (een paar dagen later werd dit verschoven naar 8 en 9 oktober) aan de zuidoostkant van de Emmer Dennen dichtbij het Zandmeer. Er zouden vliegdemonstraties gehouden worden, die door Jacob Kleiboer uit Twello met behulp van vooraanstaande mannen op het gebied van de vliegsport en luchtvaart, dat wil zeggen de piloten, op touw waren gezet, om deze sport, zoals het genoemd werd, populairder te maken.

Gedurende de oorlogsjaren had de vliegtechniek flinke vorderingen gemaakt, maar het grote publiek stond daar nog sceptisch tegenover. Het nut ervan werd nog niet zo gezien en men vond het nog te veel waaghalzerij. Kleiboer had zich het maken van propaganda voor de luchtvaart tot levenstaak gesteld en was de man die I.L.V.O.-demonstraties (Internationale Luchtvaart-onderneming) in verschillende plaatsen van het land mee had helpen organiseren, die overal veel succes hadden.

Hij was in 1919 in aanraking gekomen met de vliegerij op de E.L.T.A. (Eerste Luchtvaart Tentoonstelling Amsterdam), mede georganiseerd door de latere directeur van de KLM, Albert Plesman. Hij werd in die tijd en ook lang daarna de grote organisator van allerlei evenementen in Nederland. Reeds lang was zijn aandacht op Emmen gevallen

Groote Vliegdemonstraties
te EMMEN
op Vrijdag 8 en Zaterdag 9 October
Vliegterrein Zuid-Oostkant Emmer Dennen
bij het Zandmeer.
Ingang Pad naar het Zandmeer aan den
straatweg Emmen-Emmer-Compascuum.
☛ (Let op de handwijzers!!) ☛
PASSAGIERSVLUCHTEN 20 GULDEN
Luchtacrobatie - Looping the loop - Feuille-morte
Tonneaux - Wrilles - Kopje-duikelen
LUCHTGEVECHT.
Vliegeniers:

{	BLUME met Fokker-Parasol.
	MARTENZ met Fokker-tweedekker.
	BARTELD met L. V. G.

Entreprijzen: Staandeplaatsen f 1.00, Zitplaatsen f 2.50, Kinderen 25 cent.
AANVANG telkens 2 uur.
Opgeluisterd door muziek.
Buffet op het terrein. - Gelegenheid tot berging van rijwiel en

De aankondiging van de vliegdemonstraties in de Emmer Courant van 2 oktober 1920

*Topografische kaart van Emmen omstreeks 1920.
Waarschijnlijk lag het terrein van de vliegdemostraties in het omcirkelde gebied.*

vanwege de prachtige vlieg- en landingsterreinen in de nabijheid.

Er was al een voorlopig programma bekend met de komst van bekende vliegers: Eck zou komen met een Fokker vliegtuig, Hinhaus met een Fokker driedekker en Döhring met een D.F.W. Zij zouden luchtacrobatie vertonen, 'looping the loops' en allerlei andere kunsten. Bovendien zou er gelegenheid worden gegeven tot passagiersvluchten.

Ook zou de bekende parachutespringer Fehrenbach aanwezig zijn en met zijn sprong de kijkers in verbazing brengen.

Alles bij elkaar: het beloofde, als het weer zou meewerken, bijzonder interessant te worden en men hoopte dat duizenden bezoekers het vliegterrein zouden komen bezoeken.

Een week tevoren kwam er nog een wijziging in het programma. Er kwamen andere piloten met andere toestellen: Blume met een Fokker-parasol, Martenz met een Fokker tweedekker en Bartelds met een L.V.G. toestel (L.V.G. = Luft Verkehrs Gesellschaft). Allemaal Duitse vliegofficieren, die in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) hadden meegevochten en hun sporen hadden verdiend: Blume ontving na de oorlog de Pour-le Merite orde, nadat hij zijn 28ste tegenstander had neergeschoten en verwierf in Berlijn de eerste prijs bij het kunstvliegen. Martenz had een hoogterecord op zijn naam staan van 8.430 m en Bartelds had aan het westfront veel tegenstanders neergehaald. De thuisbasis van de piloten en hun toestellen was Hengelo. Gedurende de zomer bekwaamden ze zich in de fabrieken van Stork en Heemaf te Hengelo voor hun ingenieursopleiding, waarvoor ze in de winter studeerden aan de universiteit te Hannover.

De enige toegang tot het 'vliegveld', dat door militaire politie zou worden afgezet, was het voetpad, dat van de straatweg naar het Zandmeer voerde en het vliegterrein zelf zou worden afgezet door militaire politie, marechaussee en rijks- en gemeentepolitie. Het muziekcorps Euterpe zou de vliegdagen opluisteren.

Een paar dagen voor de vliegdagen kwam nog de mededeling dat een vierde vliegtuig zou deelnemen, een Rumpler. Beide vliegdagen reed 's avonds een

extra tram naar Ter Apel en trad in 't hotel Grimme de zeer bekende 'Tiroler Damescapelle' op en in de Eerste Emmer Lunchroom van de heer Nijmanting en in 't hotel Wielens was een strikje te horen. Mede door het zonnige herfstweer werden deze vliegdagen een groot succes.

Donderdagmiddag was er vooraf een aangekondigde reclamevliegtocht met een Rumpler vliegtuig. Die tocht ging vanaf het vliegveld in Hengelo, waar de demonstrerende vliegers gestationneerd waren, naar Coevorden en verder over de route Nieuw-Amsterdam - Klazienaveen - Ter Apel - Musselkanaal - de Monden - Exloo - Odoorn - Sleen - Dalen - Emmen - Emmer-Erfscheidenveen - Emmer-Compascuum naar het terrein in Emmen. Tijdens de rondvlucht werden duizenden reclamebiljetten neergestrooid. De hele rondvlucht duurde 45 minuten.

De Rumpler machine bleef die nacht op het terrein. De andere drie vliegtuigen kwamen rechtstreeks vanuit Hengelo naar het vliegterrein in Emmen vliegen en deden er twintig minuten over.

Drie dagen na de beide vliegdemostraties werd door de *Emmer Courant* gesproken van een schitterend geslaagd feest. Er waren duizenden bezoekers geweest die het meer schilderachtige dan gemakkelijk begaanbare bospad vanaf de straatweg (de huidige Boslaan) naar het Zandmeer hadden gelopen op weg naar het vliegterrein, dat langs de oever van het meer en dan dwars over de heide te bereiken was.

Het vliegterrein was afgezet met witte vlaggetjes en hier en daar vlak gebrand.

Een soortgelijke Fokker dubbeldekker uit die tijd werd gebruikt bij de vliegemonstraties in Emmen. (Foto archief FokkerDoc)

Precies om twee uur, terwijl de bezoekers nog toestroomden, arriveerden de toestellen vanuit Hengelo: de rode Fokker-Parasol met vliegenier Blume, een grijze Fokker tweedekker met Martenz en een bruine L.V.G. machine met Bartels. Met het laatste vliegtuig konden rondvluchten gemaakt worden, waarvoor veel liefhebbers waren, ondanks de behoorlijke prijs van 20 gulden. Daarbij moest de passagier vooraf dan ook nog een formulier ondertekenen, waarin men er mee instemde dat *'het vervoer van den passagier uitsluitend geschiedt op zijn eigen risico, zoodat noch de ondernemers of eigenaars van het vliegtuig ... aansprakelijk zijn voor eenige aan den passagier toegebrachte schade of nadeel..... enz., enz.'* Die passagierstochten, die ongeveer 15 minuten duurden gingen over Emmer-Erfscheidenveen - Weerdingerveen - Weerdinge - Westenesch - Noord-en Zuidbarge en Emmen. Ongeveer om half vijf gingen de beide Fokker-toestellen de lucht in om boven de hoofden van het publiek allerlei duizelingwekkende toeren uit te halen. *'Daarbij vlogen de toestellen soms angstwekkend laag over de hoofden van de mensen heen, waarbij de piloot lachend over het publiek neerkeek om daarna weer tot grote hoogte in de lucht te verdwijnen.'*

De volgende dag, zaterdag, was het aantal toeschouwers nog groter dan de dag er voor. Vrijdag ongeveer 3.000 en zaterdag 4.000. Ook waren er meer belangstellenden voor de rondvluchten: vrijdag 17 passagiers en zaterdag 22. Onder hen de onderwijzer J. Wester, die beide dagen een rondvlucht maakte, en de heren G. Kootstra en J.J. Engelenburg, burgemeesters van respectievelijk Emmen en Zweeloo. De heren Meihuizen en Alofs hebben de hoogste vlucht gemaakt. Zij stegen tot

ongeveer 2.000 meter. Vanwege tijdgebrek moesten veel liefhebbers afgewezen worden.

Ook een verslaggever van de *Emmer Courant* werd de gelegenheid geboden een tocht mee te maken. Hij deed er uitgebreid verslag van, waarbij uit zijn woorden bleek hoe enthousiast hij was en hoe hij genoot en hij beschreef wat hij allemaal onderweg herkende: de Emmerschans (een vakje tussen de heuvels), Knarphoorn, het station, Jan van Peer, Hovenkamp, de kerk, het Oranjekanaal (voor onze blikken een smal slotje) waarin enige notendoppen drevén. En dan nog *'over Noord-Barge en Zuid-Barge keerden wij met een boog weer terug naar Emmen en zagen wij de Wilhelminalaan. De 14 huizen van de woningbouw waren het eerste duidelijke herkenningsteeken en.... hadden we voor we er erg in hadden het vliegeterrein bereikt en streken wij weer neer. Toen kregen wij het eerste onaangename gevoel n.l. een gevoel van spijt dat het al weer voorbij was.'*

Nog diezelfde avond vertrokken de Fokkers weer naar Hengelo, omdat de volgende dag demonstraties gegeven werden in Doetinchem. De beide andere toestellen, de Rumpler en de L.V.G., die zoveel passagierstochten hadden gemaakt, vertrokken op zondagmorgen. Bij het laatste toestel met piloot Bartels ging het niet helemaal goed: het moest al dadelijk, tot twee keer toe, vanwege een vuiltje in de benzinetoevoer, waardoor de motor niet geregeld functioneerde, weer landen. Bij de laatste landing, bij de Kievietsval, kreeg de machine beschadigingen aan de propeller, één van de wielen en een vleugel. Hierop moest het vliegtuig gedemonteerd en op de trein naar Hengelo gezet worden.

De leider van de demonstraties, Jacob Kleiboer, was na afloop van deze dagen zeer tevreden en hoopte het volgende jaar op een herhaling. Voor zover bekend is dat niet gebeurd.

Bronnen

Emmer Courant, 2, 6, 9 en 13 oktober 1920.

Kroniek, tijdschrift van de oudheidkundige Kring Voorst, jaargang 2011 nr. 1.

Wie weet meer?

In de *Emmer Courant* van 6 juli 1934 was onderstaande foto te zien van drie zussen met daarbij als opschrift: 'Twee honderd en vijftig jaren bijeen'. De namen worden met hun leeftijden genoemd: Evertje Koenes Wiltschut (81 jaar), Antje Koenes Wiltschut (87 jaar) en Grietje Koenes Wiltschut (84 jaar). De foto is gemaakt aan de Vledders in Nieuw-Weerdinge en volgens de begeleidende tekst hadden ze 'samen dertien kinderen' en een groot aantal verdere nakomelingen. In 1934 leefden nog negen van hun kinderen.

Opmerkelijk bij dit artikel is dat de vermelde leeftijden niet kloppen. Op 6 juli 1934 was Evertje Koenes 84 jaar oud, Antje Koenes 87 jaar en Grietje

Koenes 81 jaar. Kennelijk heeft de correspondent de leeftijden van de drie bejaarde dames wat door elkaar gehaald.

De zussen Evertje Koenes, Antje Koenes en Grietje Koenes in 1934

De topografische kaart van begin 20ste eeuw; Hoofdwijk VIII kreeg later de naam 'de Vleders'.

De ouders van hen, Koene Sytjes Wiltschut en Taapke Koenes Veenstra werkten in de tweede helft van de 19de eeuw als arbeiders in de venen bij Haulerwijk. Rond 1900 kwamen de drie vrouwen met hun gezinnen naar de venen in Zuidoost-Drenthe.

In juli 1934 waren de drie zussen samen 252 jaar oud; samen zouden zij 269 jaar oud worden. In dat jaar leefden nog negen van hun elf kinderen.

Genealogische gegevens

Antje Koenes Wiltschut (* Haulerwijk, 27-03-1847) trouwde op 19-01-1878 in de gemeente Ooststellingwerf met **Eelze Willems Poede** (* Haulerwijk, 19-04-1846).

Op 24 juni 1905 vestigt Eelze Poede zich met zijn vrouw Antje Koenes Wiltschut en hun kinderen Tabe (Haulerwijk, 04-05-1883 - Odoorn, 18-08-1955; gehuwd met Albertje Westerhof) en Grietje (Haulerwijk, 01-08-1887 - Valthe, 19-04-1968; gehuwd met Albert Katuin) vanuit de gemeente Emmen, vermoedelijk Weerdingerveen, in Valthe op huisadres A270, waar Poede op 18-04-1908 overleed. Antje Koenes overleed op 08-12-1941 op 94-jarige leeftijd in Valthe.

Evertje Koenes Wiltschut (Haulerwijk, * 13-04-1850) trouwde op 22-10-1880 in de gemeente Ooststellingwerf met **Hendrik Andries Rixtum** (* Haule, 18-09-1854).

Zij hebben zich tussen november 1890 en augustus 1892 in Weerdingerveen gevestigd. Vanaf 1 mei 1936 woonden zij op het adres Weerdinge 152. Daarvoor woonden zij op het adres Weerdinge 155. Rixtum overleed op 18 april 1936. Evertje Koenes overleed op 5 maart 1938 in Nieuw-Weerdinge op 87-jarige leeftijd.

Kinderen uit dit huwelijk: Taapke (Haulerwijk, 21-10-1882 - gehuwd met Egbert Oosting); Andries (Haulerwijk, 29-11-1884 - 05-09-1947 - gehuwd met Laurensina Bosklopper); Baukje (Haulerwijk, 02-08-1887 - gehuwd met Jan Karel); Koene (Haulerwijk, 25-10-1890 - Weerdingerveen, 28-08-1892); Carolina (Weerdingerveen, 09-03-1894 - 03-08-1910) en Antje (Weerdingerveen, 09-03-1894 - gehuwd met Berend Luik; het huwelijk werd in 1928 ontbonden).

Grietje Koenes Wildschut (* Haulerwijk, 15-02-1853) trouwde op 25-08-1884 in de gemeente Ooststellingwerf met **Andries Beijert** (* Haule, 31-12-1858).

Zij kwamen op 30 mei 1901 in Nieuw-Weerdinge wonen op het adres '693'. Vanaf 1 oktober 1938 woonde het bejaarde echtpaar op het adres Vlederdiep WZ 18.

Andries Beijert overleed op 29-06-1939. Na het overlijden van haar man woonde Grietje Koenes vanaf 1 november 1939 op het adres Weerdingekanaal WZ 18 en vanaf 1 april 1940 op het adres Tramwijk NZ 49. Grietje Koenes overleed op 10-05-1941 in Nieuw-Weerdinge op 88-jarige leeftijd.

Kinderen uit dit huwelijk: Albertje (* Eenderveld (Norg), 09-08-1884 - 03-04-1945 - gehuwd met Jan Gringhuis) (Zij woonden vanaf 07-04-1894 tot 05-04-1895 in 'Een buiten' (Eenderveld) op nr. 229.); Taapke (* Haulerwijk, 17-01-1888 - gehuwd met Gerrit Veenstra; trouwt als weduwe met weduwnaar Andries Scholte); Fedde (* Haulerwijk, 30-07-1891 - gehuwd met Wietske van der Veen).

Wie kan meer vertellen over het leven van deze zussen? Graag reacties naar Piet Naber 0591-633942 of p.a.naber@home.nl

Overleven wij? - deel 2

In de nacht van 2 op 3 januari 1945 en de dagen erna werden een ondergedoken joodse vrouw en vier mannen uit Emmer-Compascuum door verraad van een buurvrouw zonder enige rechtsgrond door dorps- en landgenoten opgepakt. Zij werden uit hun huis gehaald en verdwenen in de anonimiteit zonder dat hun echtgenoten wisten waar zij naar toe werden gebracht. In Emmen werden zij door landwachters uit hun eigen gemeente mishandeld; in Assen volgden nog mishandelingen door veelal Nederlandse SD'ers. Daarna gingen de mannen op transport naar een werkkamp in Duitsland. Zouden zij het overleven?¹

In de vorige *Kroniek* werden de onderduikadressen van Elkan Katan en Rie Katan-van Daelen in Emmer-Erfscheidenveen en Emmer-Compascuum beschreven. Begin 1945 kwam een einde aan de onderduikperiode en werden Rie Katan-van Daelen, Reinder Knoop, Roelof Middel, Wessel Schuitema en Jan van Seijen opgepakt.

Rie Katan-van Daelen

Laten we verder gaan met het verhaal van Rie Katan-van Daelen. Op 7 januari 1945 werd zij door landwachter Ten Berge uit Emmen met een kübelwagen (een soort Duitse jeep) naar het Huis van Bewaring in Assen gebracht. In het Huis van Bewaring zat zij met een jonge vrouw met een baby in een cel opgesloten. In de gevangenis kreeg zij nog bezoek van Fennie Schuitema die wist dat Rie in een periode van ongesteldheid verkeerde. Zij bracht haar joodse vriendin maandverband. Een paar dagen later, 9 januari 1945, werd Rie naar Durchgangslager Westerbork gebracht. Direct na aankomst in Westerbork hoorde zij dat ze niet bang meer hoefde te zijn voor een transport naar Oost-Europa. Deze transporten waren door de oprukkende Russische legers onmogelijk geworden. In het kamp ontmoette ze Simon den Hartog (Maas-sluis), een neef van Elkan Katan, haar echtgenoot, met wie ze in het kamp optrok. Hij was daar tim-

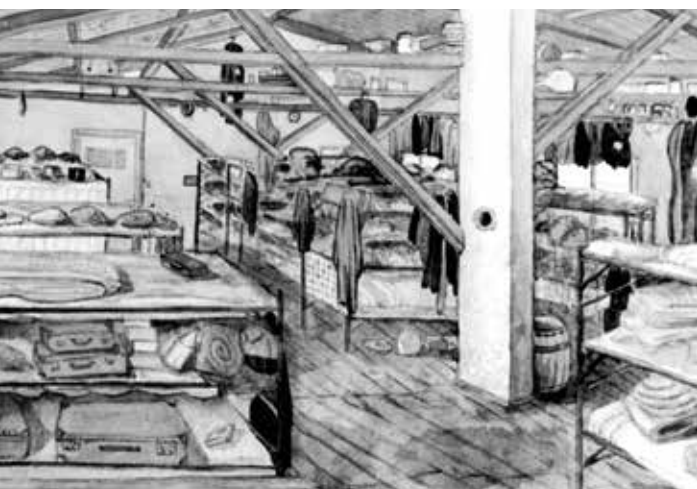

Rie Katan-van Daelen
(Tekening:
Nahidh Salman)

merman. Hij maakte voor haar een kastje, waar zij wat dingen in kon opbergen.

In het kamp werkte ze aanvankelijk in de aardappelkeuken, waar ze de hele dag niets anders deed dan aardappels schillen. Nadat zij duidelijk had gemaakt dat dit werk haar niet lag, kwam zij te werken op de naaikamer bij de reparatie van de kleding. Verder werd zij ingezet bij de schoonmaak van de barak van de bewakers. Bij deze werkzaamheden had zij ook toegang tot de levensmiddelen die voor de bewakers waren. Na elke schoonmaak vulde ze de binnenzakken goed. Na de oorlog herinnerde zich in het bijzonder de speculaas en de worst.

Bevrijding

Op 11 april 1945 bevrijdden de Canadezen het kamp. De Duitse kampleiding was toen al gevlucht. Ondanks het feit dat het kamp was bevrijd, mocht men het kamp niet onmiddellijk verlaten, maar Maria besloot met drie mannen en een vrouw op 12 april 1945 weg te gaan. De eerste nacht sliepen zij in een hooiberg bij een boerderij in de omgeving van Westerbork. Ze deed die nacht geen oog dicht, want het was een enorm lawaai van insecten in de hooiberg.

Onderweg naar Emmer-Compascuum kreeg zij van menigeen hulp. Voor het laatste traject kon zij een fiets lenen van een landbouwer die de familie Van Seijen kende. Marie hoopte in Emmer-Compascuum haar man terug te vinden.

Bij de Van Seijens ontmoette zij een emotionele Elisabeth van Seijen. Zij was acht maanden zwanger en had nog niets van haar man gehoord. Jan van Seijen en de vier andere mannen waren nog niet in het dorp teruggekeerd. Hier noemde Rie Katan 'vijf mannen'. Even later noemde zij nog een keer 'vijf mannen' en eind april 1945 hoorde zij dat alle vijf mannen veilig waren teruggekeerd. Dat waren de ondergedoken Geert Pepping en de opgepakte Wessel Schuitema, Jan van Seijen, Roelof Middel. De vijfde man moet Reinder Knoop zijn geweest.

Toen zij nog bij de Van Seijens was, kwam er een man binnen, die Rie Katan vertelde: "Ik zag je man in Emmen; hij zag er verschrikkelijk uit." Ria Katan ging daarop terug naar Emmen, waar zij haar man ontmoette.

Links: Het interieur van een barak in Durchgangslager Westerbork, een tekening van Otto Birmann uit 1943.

Rechts: De komst van de bevrijders in het Durchgangslager Westerbork op 12 april 1945.

Elkan Katan

Elkan Katan heeft na de oorlog weinig over de oorlogsjaren verteld. Het enige wat hij aan zijn vrouw vertelde was dat hij een dag na de overval bij Schuitema, 3 januari 1945, het huis had verlaten en door de velden had gezworven. Hij wist niet, waar hij naar toe moest, terwijl het erg koud was en hij geen voedsel had. Uiteindelijk klopte hij bij een boerderij aan, waar de bewoners hem onderdak aanboden. Hij kwam in een kelder terecht, waar een lijnoliepers stond en veel wapens waren verstopt. In de kelder zaten twee andere onderduikers, van wie één homofiel was en elke nacht toenadering zocht bij de andere mannen. Dat leidde tot heftige reacties. Uiteindelijk werd de homofiele onderduiker naar een ander schuiladres gebracht.

*Elkan Katan
(Tekening: Nahidh Salman)*

Na de bevrijding heeft Wessel Schuitema in een verslag over de oorlogsjaren opgeschreven dat Elkan Katan boven het roofdierenverblijf in het Noorder Dierenpark had ondergedoken gezeten. Het is bekend dat in de kelder van de boerderij van Jan Gewald aan de Angelsoërdijk een oliepers stond en dat hier de joodse slager Salomon Meiboom ondergedoken zat. Ook Meiboom zat daarvoor boven het roofdierenverblijf ondergedoken. Uit contacten met dochters van Meiboom en Katan blijkt niet dat hun vaders elkaar in de oorlogsjaren hebben gekend.

Knoop, Middel, Schuitema en Van Seijen

De vier mannen uit Emmer-Erfscheidenveen en Emmer-Compascuum werden na een verblijf van enkele dagen of enkele weken in het Huis van Bewaring te Assen door de Sicherheitsdienst op transport gesteld naar het werkkamp 'Schwarzer Weg' oftewel 'Mühlenweg' bij Wilhelmshaven.

Van 8 januari 1945 tot eind maart 1945 vertrokken vanuit de stations Assen, Leeuwarden en Groningen zeven tot negen transporten met opgepakte Nederlanders naar Wilhelmshaven.²

Wessel Schuitema vertrok op 8 januari 1945 met het eerste transport naar Wilhelmshaven.

Reinder Knoop werd op 25 januari 1945 op transport gesteld naar het concentratiekamp, 'Schwarzer Weg', bij Wilhelmshaven. Hier kwam hij aan op 28 januari 1945. Hij keerde met een dorpsgenoot terug naar Emmer-Compascuum.³

Ook Jan van Seijen werd, nadat hij vanaf 7 januari 1945 een week op het politiebureau in Assen en tien dagen in het Huis van Bewaring te Assen

had vastgezet, op 25 januari 1945 met het derde transport naar Wilhelmshaven gebracht.⁴ Het is niet duidelijk, wanneer Roelof Middel op transport is gesteld.

Wilhelmshaven

In januari 1945 werd bij Wilhelmshaven een door de Nederlandse Organisation Todt (OT) in samenwerking met een door de marinewerf geleid strafkamp voor Nederlandse Polizeihäftlinge in gebruik genomen.

Het strafkamp werd door gevangenen ook wel het kamp Schwarzer Weg genoemd of kamp Mühlenberg. De Schwarzer Weg was de niet-officiële naam van het oostelijk stukje van de Mühlenweg, dat naar de Mühlenberg leidde.

Het strafkamp ontstond door een behoefte aan arbeidskrachten op de marinewerf van Wilhelmshaven. De extra arbeidskrachten waren nodig voor het ruimen van puin en het herstel van de schade door bombardementen.

De werkwijze was vanaf januari 1945 zo dat het Arbeitsamt in Wilhelmshaven een toewijzing van Polizeihäftlinge uit Nederland kreeg. De Dienststelle Arbeitseinsatzstab in Groningen regelde het transport van Nederlandse gevangenen naar Wilhelmshaven. Door de SiPo en de SD werden aan deze organisatie de politieke gevangenen uit de gevangnissen van Assen, Groningen en Leeuwarden geleverd.⁵

Eenmaal aangekomen in Wilhelmshaven werden de gevangenen onder de OT geplaatst. Door de OT werden een Lagerführer en een Proviantmeister benoemd. Door gebrek aan gevangenenkleding kon-

De route van Assen naar Wilhelmshaven en de route van Wilhelmshaven naar Emden

Tekening
van een
barak in
het kamp
Schwarzer
Weg,
J. van
Dijk,
mei 1945

den de gevangenen hun eigen kleding aanhouden. Met gele olieverf werd de letter H van Häftling daarop geschilderd. Bovendien werden de gevangenen kaalgeknipt. Het strafkamp Schwarzer Weg was geen onderafdeling van het concentratiekamp Neuengamme, zoals het kamp aan de Alter Banter Weg.

De gevangenen die naar het strafkamp werden afgevoerd, wisten bij hun vertrek niet wat hun bestemming was. Hun familieleden kregen die evenmin te horen.

De omstandigheden tijdens het treintransport waren zeer slecht. Er werden teveel mensen in een wagon geduwd. Onderweg had men geen eten en drinken en er waren geen sanitaire voorzieningen. Met alle oponthoud duurde de treinreis ongeveer veertig uren.⁶

Over het transport schreef Wessel Schuitema na de oorlog het volgende: *‘s Nachts ging het in de goederenwagons op wat stro en overdag stond het ergens stil, want dan was het gevaarlijk om te rijden met al die vliegtuigen in de lucht. De Engelsen hebben wel treinen gedwongen om niet door te rijden en als ze dan stil stonden, vluchtten de Nederlanders uit de trein en probeerden ze weer in hun geboorteland te komen, waar ze onderdoken.’*

In Wilhelmshaven zaten de mannen in barakken. *‘Wel met 1.000 man,’* zo schreef Wessel. *‘Hier moesten wij overdag puin ruimen en het hout uit het puin verzamelen. Dat werd weer als brandhout gebruikt. Soms moesten zij ook kolen scheppen bij het station. Als er luchtalarm was, mochten de mannen boven in een bunkertoren schuilen. Het eten was in het kamp slecht en de mannen vermaerden zienderogen,’* aldus Wessel Schuitema.

Het leven van de gevangenen in het kamp Schwarzer Weg was een verschrikking. Het kamp was ingericht voor 350 gevangenen, maar begin 1945 zaten er wel 1.000 gevangenen. Het kamp miste allerlei voorzieningen, zoals water, toiletten en medicamenten. De dagelijkse voeding bestond uit wat water en dunne koolsoep. De behandeling van de gevangenen door de kampbewakers was meedogenloos. Een van de ergste dingen was de feitelijke uithongering van de gevangenen, die veel te weinig en bovendien slecht voedsel kregen. Al gauw werden velen ziek. Van verzorging van de zieken was evenwel niet of nauwelijks sprake. Op 16 februari 1945 overleed het eerste slachtoffer. In totaal zijn er zestien gevangenen overleden.

Uiteindelijk zou het kamp Schwarzer Weg op 6 mei worden bevrijd.

Emden-Delfzijl

Begin april 1945 waren ongeveer 400 gevangenen naar een naburig klamp vertrokken. Op 14 april 1945 werden 600 gevangenen, onder wie Reinder Knoop, Wessel Schuitema en Jan van Seijen, in goederenwagons op transport gesteld. Het transport over spoor reed alleen in de nachtelijke uren door Noordoost-Duitsland (zie kaartje bladzijde 19). Het transport arriveerde uiteindelijk in de haven van Emden.

Op maandagmorgen 16 april 1945 10.00 uur werden de mannen in het ruim van een Rijnaak gebracht. Om 14.00 uur vertrok het schip.

Wessel schreef hier het volgende over: *‘Niemand geloofde eerst dat we de goede kant op gingen, maar de volgende dag kwamen we toch in Emden aan. In de haven van Emden werden we ingescheept en moesten wij met ‘600 van die krukken’*

op de bodem van een groot schip plaatsnemen. Het duurde niet lang of wij voeren de haven uit. Toen wij de haven uit waren, kwamen er plotseling vliegtuigen boven ons. Zij dwongen de schipper onder beschieting naar de haven van Delfzijl te varen. Later hoorden wij dat het bedoeling was dat we de zee op zouden varen, waarna een bom op het schip zou worden gegooid. Dat was meer gebeurd.’⁷

Of de veronderstelling van Wessel Schuitema juist is, is vooralsnog niet te achterhalen. Een andere versie is dat de Duitse autoriteiten in Emden onaangenaam verrast waren door de komst van 600 gevangenen. Zij wilden de gevangenen zo snel mogelijk kwijt en brachten hen aan boord van een Rijnaak en gaven de kapitein de opdracht de haven te verlaten. Om 17.00 uur meerde het schip in de haven van Delfzijl aan, waar de Duitse bezetter nog aanwezig was. Ook voor hen kwam de komst van zoveel gevangenen onverwachts, omdat de geallieerden zich opmaakten voor een massale aanval op Delfzijl en omgeving. De Duitse bezetter wilde het transport dan ook terugsturen naar Emden.

De bevolking van Delfzijl, die ondanks een uitgaansverbod massaal uitliep, toonde zich geschokt over de ellendige aanblik van de gevangenen. Het was burgemeester C.C.J. Welleman die de Duitsers van dit voornemen wist af te brengen. Hij bood aan om de zorg voor de vervuilde, vermagerde en zieke mannen over te nemen, waarmee de Duitsers akkoord gingen. Er werd een hulpcomité gevormd en boeren in de omtrek werd gevraagd met paarden en wagens te komen om de zwakke en zieke mensen te vervoeren. Een konvooi van 36 boerenwagens bracht de gevangenen naar een kamp van de Organisation Todt bij brug 15 in Farmsum en naar een gymlokaal aan de Schoolstraat, dat als noodhospitaal was ingericht. Alle wagens waren bedekt met stro om de uitgemergelde mensen enig comfort te bieden en Rode Kruisvlaggen.

Wessel Schuitema: *‘In de haven van Delfzijl werden we opgevangen door mensen van het Deense*

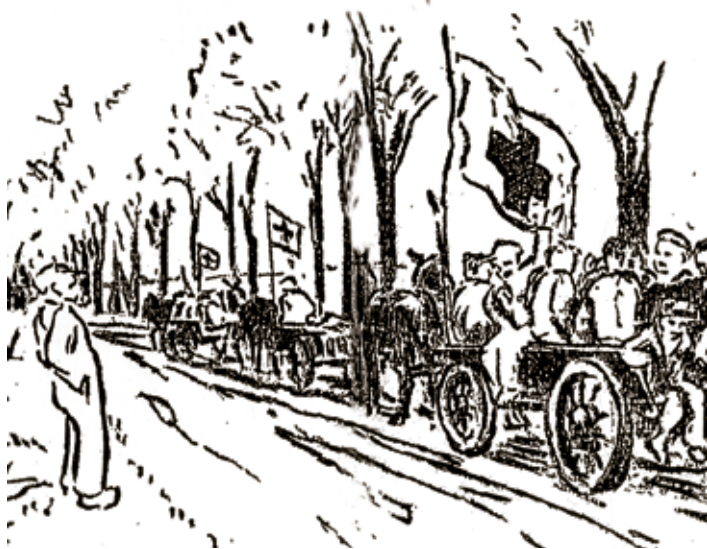
Getekende herinnering van een gevangene over het transport op boerenwagens (Tekening uit: Bert Bultena e.a., Verloren en herwonnen vrijheid, blz. 84-85)

Rode Kruis. Wij werden in barakken bij Farmsum, even buiten Delfzijl, ondergebracht. We kregen daar een heel wittebrood die in de lengte was doorsneden met boter er tussen en dat ding ging achter elkaar naar binnen en smaakte ons als koek.’ Wessel Schuitema: *‘De volgende dag moesten we uit Farmsum weg. Het was nog geen bevrijd gebied, waardoor het er te gevaarlijk was. We werden op platte boerenwagens gezet en zo ging het naar Roodeschool en Uithuizermeeden.’*

Wessel kwam in een school in Roodeschool terecht. In een schoollokaal was stro op de vloer gelegd, waarop de mannen konden slapen.

Wessel Schuitema: *‘We hebben die eerste nacht niet veel kunnen slapen. Van het eiland Borkum werd er over ons heen geschoten naar doelwitten verderop. De ramen van het schoollokaal rinkelde, maar verder gebeurde er niets. De volgende*

dag werden wij kaal geschoren en ontluisd. In ons nachtverblijf, het schoollokaal, werden deze dag stalen bedden gezet. De padvinderij zorgde voor voeding, stampot met bruine bonen. Het leek mij op dat moment niet het meest geschikte voedsel voor ons, maar toch heb ik er een bord vol van opgegeten en ik heb er geen last van gehad. Op het einde van de week, zaterdag 21 april 1945, werd Roodeschool bevrijd van de Duitse bezetter, waar we overigens weinig van gemerkt hebben, maar wij waren nu op bevrijd grondgebied!

Op zondag 22 april 1945 stonden mijn vader en Tine voor mij om mij op te halen met een gaspotauto van garage Hoving uit Emmer-Compascuum. Dat was een geweldige verrassing, al kan ik me ook voorstellen dat ze erg geschrokken zijn van zo'n magere man die maar 98 pond meer woog. Via Hoogkerk, waar we even bij familie aan zijn geweest, gingen we naar huis en ik kan me van die reis niets meer herinneren. Thuis vond ik dat ze er allemaal zo dik uitzagen en dus zeer gezond moesten zijn. Ik werd door de huisarts direct goed onderzocht en moest de eerste veertien dagen alleen in de woonkamer slapen en ook eerst op bed uitrusten. In de tijd dat ik weg was, dus ongeveer drie en een halve maand, waren moeder [Jantje Braakhekke-Veenhoven] en Tine en Sjoert door de gehele gemeente op allerlei manieren geholpen en niets te kort gekomen.'

Jan van Seijen keerde op 20 april 1945 terug bij zijn gezin in Emmer-Compascuum.

Reinder Knoop kwam lopend terug uit Noord-Groningen naar Emmer-Compascuum. Onderweg verbleef hij nog bij familie in Wildervank.⁸

Van de 300 mannen overleden zeven van hen na aankomst in Nederland aan de geleden ontberingen tijdens het ziekentransport.

Roelof Middel

Onderweg naar Wilhelmshaven zou Roelof Middel zijn gevlucht. Dat zou kunnen zijn gebeurd op een moment dat de trein stilstond bij beschietingen door geallieerde vliegtuigen. In de chaos wisten gevangenen dan te ontsnappen. Toen hij terugkeerde aan Kanaal A zag Klaas Middel zijn vader als eerste.

Hij herkende zijn vader niet, zo slecht zag Roelof Middel er uit.⁹

Na de bevrijding

Rie en Elkan Katan

In Emmen zouden Rie en Elkan Katan na de bevrijding onderdak hebben gekregen bij een gemengd gehuwd echtpaar, joods-protestants.¹⁰

Na de oorlog woonden er drie gemengd gehuwde echtparen in het dorp Emmen:

- Nathan Bollegraaf, gehuwd met Betje Scheper, woonde op het adres Noordbargerstraat 83. Tijdens de bezetting heeft hij een tijd doorgebracht in een strafgevangenis en zat hij ondergedoken. Samen met zijn vrouw en zoon Salle overleefden zij de oorlog. Vanaf 10 juli 1945 woonden zij weer aan de Noordbargerstraat.

- Herman Halbertstadt (1897-1970) was met Aukje Koning (1898-1967) gehuwd. Zij woonden in Emmen op het adres Weerdingerstraat 34. Begin oktober 1942 waren zij ondergedoken. Samen met hun drie zonen Louis (1921-2004), Derk (1922-1997) en Riekus (1928) overleefden zij de oorlog.

- Het derde gemengd gehuwd echtpaar was slager Salomon Meiboom (1905-1980) en Wolterdina Klasinga Timmer (1906-1979). Zij waren op 15 oktober 1935 in Emmen gehuwd en woonden op het adres Marktplaats 1. Het is niet uitgesloten dat Meiboom en Katan, zoals eerder geschreven, elkaar uit hun onderduikperiode kenden, maar geen van hun kinderen kan dat bevestigen.

De woning van Meiboom was in de oorlogsjaren als 'roofgoed' aan een Duitser verkocht en was ook door Duitsers bewoond. Het echtpaar Meiboom keerde in november 1945 terug naar de woning aan de Markt. Het is niet ondenkbaar dat de Katans van april tot juni 1945 in de leegstaande woning tijdelijk hebben gewoond.

Waarnemend burgemeester Roelof Zegering Hadders vroeg in de dagen na de bevrijding aan Elkan Katan of hij de organisatie op zich wilde nemen om door de bezetter geroofde goederen, die in een leegstaand pand waren opgeslagen, te verdelen onder de bevolking in het westen van het land. Hij deed dit werk met acht vrijwilligers. Elke week vertrokken uit Emmen vier Nederlandse leger-

Het gezin van Wessel Schuitema en Jantiena A.H. Braakhekke. In maart 1952 verhuisde het gezin naar Eefde in de gemeente Gorsel.

trucks vol met spullen. Met een van de chauffeurs had Elkan een goede band. Hij vroeg hem om in Noord-Holland op zoek te gaan naar zijn dochter Jochebed. Dankzij contacten met het Rode Kruis kwam deze chauffeur achter het adres, waar Jochebed was ondergebracht: de familie Went in Bloemendaal. Toen de chauffeur in Emmen terugkeerde, had hij niet alleen het adres in Bloemendaal bij zich, maar ook een foto van Jochebed. In deze dagen kochten zij een oude Citroën om daarmee terug te keren naar het westen om eerst hun dochter in Bloemendaal op te halen om daarna door te reizen naar Den Haag.

Na de bevrijding vernam Rie Katan-van Daelen het lot van haar familie. Haar ouders, haar zus, twee broers met hun gezinnen waren in concentratiekampen vermoord.

Elkan Katan zag na de oorlog zijn moeder, zijn twee broers en zijn twee zusters terug. Zij hadden de oorlog overleefd door in het zuiden van Nederland onder te duiken.

Na hun terugkeer in Den Haag/Scheveningen woonden zij enige tijd in de woning van een NSB'er, totdat ze in Scheveningen op het adres Hartenshoekweg 97 een woning konden betrekken die voorheen van Ries grootvader, Simon van Daelen, was geweest. Jochebed Katan kreeg na de oorlog nog twee broers en twee zussen: Nico Louis (1947), Sonja (1948), Hendrika (1951) en Eveline (1954).

Elkan Katan bouwde een carrière op als accountant, een beroep dat hij tot zijn tachtigste zou uitoefenen.

Wessel Schuitema

Wessel Schuitema moest de eerste maanden na de geleden ontberingen in het werkkamp bij Wilhelms-haven aansterken.

Wessel Schuitema schreef hierover: 'Nu ik thuis was kregen we ook van alle kanten het meeleven en veel versterkende middelen om mij weer op de been te krijgen. Toen ik in mei 1945 weer aan mijn kasboek begon, was er nog f. 390,00 in huis. Van de Interkerkelijke commissie kregen we de eerste maanden nog f. 80,00 per maand.

In 1946 op bezoek bij opa en oma in Rotterdam. Vanaf links: Elizabeth J.A. van Popering, Frederika (1941) Jan van Seijen, Sietse (1945) en Corrie (1937)

Begin juli 1945 liep ik een eindje te wandelen en toen reed mijn vroegere baas Pragt mij achterop, maakte een praatje en vroeg of ik niet bij hem op kantoor wilde werken, al was het maar voor halve dagen. Half in de maand heb ik het mogen proberen en dat ging redelijk. Hij heeft me overal mee geholpen en daar ben ik toen vast blijven werken.’ Op 1 maart 1952 verhuisde het gezin van Wessel Schuitema vanuit Emmer-Compascuum naar Eefde in de gemeente Gorssel.

Jan van Seijen

Nadat hij voldoende was aangesterkt, klaagde Jan van Seijen zijn buurvrouw voor verraad aan. Op 18 juni 1945 ondertekende hij zijn aanklacht, opgesteld in een proces-verbaal, tegen haar. Op 2 september 1947 verhuisde het gezin naar Klazienaveen en vanaf 16 oktober 1951 woonde het in Maassluis, waar hij bij de douane werkte.

Roelof Middel

Roelof Middel pakte het werk op zijn boerderij weer op. Hij bleef tot 19 november 1965 op de boerderij werken, waarna hij op het adres Runde NZ 77 ging wonen. Ten westen van hem hadden in de oorlogsjaren Wessel Schuitema (75) en Reinder Knoop (73) gewoond.

Reinder Knoop

Reinder Knoop bleef aanvankelijk in Emmer-Compascuum wonen. In 1956 verhuisde hij naar de Noordbargerstraat 83, waar hij een ijzerhandel had.¹¹

Geert Pepping

Na de overvallen van de landwachters bij Wessel Schuitema en Jan van Seijen dook Geert Pepping onder. Zijn zwangere vrouw dook met hun zoon Geert onder bij haar ouders in Gieten. Na de bevrijding keerden zij terug in Emmer-Compascuum. Op 3 april 1946 verliet het gezin Pepping Emmer-Compascuum om in Gieten te gaan wonen.

De verraadster

In rechtbankverslagen van 17 en 20 januari 1947 in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* en de *Emmer Courant* werd aandacht besteed aan het verraad dat tot de overval van de landwachters leidde. In het verslag staan de namen van Van Seijen en Schuitema vermeld. De overige namen werden in de verslaggeving niet genoemd.

Uitvoerig bericht

De rechtbankverslaggever van het *Provinciale Drentsche en Asser Courant* schreef uitvoerig over een rechtszitting op 16 januari 1947 van de kamer Assen van het Bijzonder Gerechtshof Leeuwarden. De krant had als kop van de bijdrage de woorden ‘Praatziek en dom, gevaarlijke eigenschappen in bezettingstijd. - Een voorbeeld uit Emmer-Compascuum.’

*Linksonder: Lammigje Booij en Reinder Knoop-
Rechtsonder: Jantje Pepping-Hollander in Gieten met
haar kinderen: Rinus (1947), Jan Hendrik (1945),
Trijntje (1950) en Geert (1940).*

Het verslag: 'Hard en meedoogenloos waren de vervolgingen, waaraan de Joden tijdens de bezetting blootstonden. Degenen onder hen, die zich aan de greep der Duitschers trachtten te onttrekken, werden veelal als opgejaagd wild van de eene plaats naar de andere gedreven.

Een nieuw gevaar dreigde hierbij, nl. de bijna niet te bedwingen nieuwsgierigheid en de domme 'kletspraatjes', waarmee een gedeelte van onze bevolking behept was. Praatziek en dom! Dit waren ook de hoofddrukken, die men kreeg van de 56-jarige Grietje Lameijer te Emmer-Compasuum, indrukken die tot uiting kwamen in het psychiatrisch rapport, dat uitgebracht was over deze verdachte. Evenals zoo dikwijls het geval geweest is, waren de gevolgen hiervan zeer ernstig, doordat een ondergedoken Jodin en een aantal goede Nederlanders gearresteerd werden. Hiervoor was het, dat deze vrouw gisteren verantwoording af moest leggen voor het Bijzonder Gerechtshof.

Verd. vertelde, hoe zij op een avond bezoek gekregen had van twee landwachters, van wie er overigens, zoals later bleek, wel meer bij haar thuis kwamen.

Een van deze mannen had gezegd, dat hij zoo'n last had van den heer Seijen. Dit bleek koren te zijn op den molen van verd., want ook zij had een kwestie met genoemde Seijen.

Verd. voelde zich dan ook gedwongen, de landwachters mede te deelen, dat v. Seijen Joden thuis had en dat deze zelfde Joden ook bij een zekere Schuitema waren geweest.

Pres.: Vond u de kwestie met v. Seijen een reden om de landwacht te vertellen, dat er bij hem thuis Joden ondergedoken waren?

Verd. weet hierop geen antwoord te geven.

Pres.: En u hebt ook de naam Schuitema genoemd; had u daar dan ook oneenigheid mee?

Verd.: Neen.

Pres.: Waarom noemde u dan die naam?

Opnieuw bleef verd. het antwoord schuldig.

De ex-landwachter uit Emmer-Compasuum, die als getuige werd gehoord, bleek over een slecht geheugen te beschikken. Hoewel hij tegenover de politie een uitvoerige verklaring had afgelegd, kon hij zich thans hoegenaamd niets herinneren.

Nadat de Pres. zijn verklaring had voorgelezen, drong er langzamerhand weer iets tot hem door.

De volgende getuige, J. v. Seijen te Emmer-Compasuum, verklaarde hoe hij gearresteerd werd en tot 20 April '45 in gevangenschap verbleef wegens het herbergen van Joden. Hij deelde voorts mede, dat hij al eens voor verd. was gewaarschuwd.

Geen honderd procent

De wachtmeester P. v. d. Eijck, in de oorlogsjaren politiemanager in Emmer-Compasuum, verklaarde dat verd. tegen hem geklaagd had over uitlatingen van v. Seijen. Hij had hiervan echter geen werk gemaakt, daar verd. algemeen voor NSB-gezind doorging. Later vertelde zij hem iets over Joden, die bij v. Seijen thuis zouden zijn.

Nadat de Pres. nog mededeeling had gedaan van een psychiatrisch rapport dat over verd. was uitgebracht en waaruit bleek, dat zij beschouwd moet worden als verminderd toerekeningsvatbaar, eischte de Adv.-Fiscaal een gev.straf van 2 jaar met ontzetting uit de kiesrechten.

De verdediger, Jhr Mr W. H. Alting van Geusau te Assen, achtte verd. reeds voldoende gestraft en verzocht onmiddellijke invrijheidstelling. Dit verzoek werd echter afgewezen.¹²

In de *Emmer Courant* van 20 januari 1947 werd ook ingegaan op het verraad van de vrouw uit Emmer-Compasuum. Zij zou in september 1944 verteld hebben dat bij Jan van Seijen, kommies van de belastingen, joodse onderduikers zaten. Verder zou zij aan landwachters hebben verteld, waar joden onderdak hadden gevonden, van wie verschillende personen vervolgens waren gearresteerd en enige tijd hun vrijheid kwijt waren geweest.

Een gedetineerde landwachter uit Emmer-Compasuum die bij de overval aanwezig was, zei dat hij zich niet kon herinneren dat de vrouw iets tegen hem gezegd zou hebben.

Een andere getuige, wachtmeester 1e klas P. v.d. Eijck uit Nieuwe-Pekela, vertelde dat de vrouw hem eens had aangehouden om J. van Seijen eens te onderhouden over de ondergedoken joden. Geëist werd twee jaar gevangenisstraf met verlies der kiesrechten voor het leven.

Haar verdediger, jhr. mr. dr. Alting van Geusau, bepleitte om de vrouw geen straf op te leggen, omdat zij niet geheel toerekeningsvatbaar was.¹³

Als een of meer mannen uit Emmer-Compasuum

hun verblijf in het concentratiekamp niet hadden overleefd, was de gevangenisstraf veel hoger geweest.

Een zoon van Wessel Schuitema, Sjoert, vertelde mij dat zijn vader jaren later, toen hij het jubileumboekje over de Baptistengemeente Emmer-Erfcheidenveen in handen had, op een groepsfoto in het boekje de vrouw aanwees die hem had verraden. Een dochter van Jan van Seijen, Corrie, vertelde mij: “Toen Grietje Lameijer na twee jaar gevangenisstraf terugkeerde in Emmer-Compasuum zag mijn vader haar fietsen. De magere vrouw droeg een zwarte jas. Tot verwondering van omstanders groette mijn vader zijn ‘verraadster’ beleefd door even zijn hoed van het hoofd te nemen. Men begreep zijn houding niet. Hij zei alleen: “Zij heeft haar straf gehad.”

Het joodse echtpaar en de mensen die hun onderdak hadden gegeven, overleefden allen de oorlogsjaren. Na de oorlog spraken de helpers er nauwelijks meer over. Zij hadden gedaan, wat zij vonden dat zij moesten doen!

Literatuur

Hans Beukema, Oorlog aan Eems en Dollard, Delfzijl 2007.

Bert Bultena e.a., Verloren en herwonnen vrijheid. Geschiedenis van Roodeschool, Oosteinde en Oudeschip tijdens de Tweede Wereldoorlog, Oudeschip 2016.

G.J. Dijkstra e.a., Gemeente Beilen 1940-1945 deel 3, Beilen 2001, blz. 378-381.

Oebel Vries, Het strafkamp voor Nederlanders in Wilhelmshaven, Assen 1990.

Noten

- 1 Bij de totstandkoming van dit artikel hebben velen geholpen. Roel Wittink (Amsterdam) heeft in het Joods Museum de videoband van het interview met Marie Katan-van Daelen beluisterd en uitgewerkt. In dit interview dat in het kader van de Survivors of the Shoah Visual History Foundation, opgericht door de filmregisseur Steven Spielberg, werd gehouden, worden verhalen van overlevenden van de Shoah en andere genocides vastgelegd en wordt hiervan een

digitaal toegankelijk verhalenarchief gemaakt. Dit artikel is gebaseerd op het verhaal van Marie Katan-van Daelen, gegevens van kinderen van de gezinnen, waar zij ondergedoken zat en via onderzoek in het gemeentearchief van Emmen tot stand gekomen.

- 2 De volgende acht à tien transporten naar Wilhelmshaven waren op 08-01-1945 (1), 16-01-1945 (2), 25-01-1945 (3), 30-01-1945 (4), 07-02-1945 (5), 10-02-1945 (6), 16-02-1945 (7), 09-03-1945 (?), (25)-03-1945 (8), ? (9) en ? (10). Uit: G.J. Dijkstra e.a., Beilen 1940-1945, deel 3, Beilen 2001, blz. 378-380.
- 3 Debby Grubben uit Emmen heeft deze informatie ontvangen van René van Heijningen van het NIOD. Het dossier waarin deze informatie staat, bevindt zich nu in het NA.
- 4 Proces-verbaal van Jan van Seijen, opgemaakt, Emmer-Compasuum, 18 juni 1945.
- 5 De bevelhebber van de SD te Assen schreef op 6 februari 1945 aan de Gestapo van Wilhelmshaven dat de door het Einsatzkommando Assen geleverde gevangenen uit personen bestonden die zich schuldig hadden gemaakt aan strafbare feiten van politieke aard, maar niet van het zware soort. In verband met de tijdsomstandigheden, zo werd het uitgedrukt, hadden de gevangenen niet kunnen worden berecht. Deze mededeling was een reactie op een schrijven van de Gestapo van Wilhelmshaven, waarin was geklaagd dat de lijsten met namen van de gevangenen bij aankomst niet volledig en soms zelfs onjuist waren. Bovendien bevatten ze alleen maar de naam en geboortedatum van de gevangenen en niet de door hen begane strafbare handelingen.
- 6 Vries, Oebele de, Het strafkamp voor Nederlanders in Wilhelmshaven, Assen 1990.
- 7 Wessel Schuitema heeft het hier over het feit dat de Royal Air Force op 3 mei 1945 in de Lübecker Bocht de schepen Cap Arcona met 5000 concentratiekampgevangenen uit Neuengamme en Thielbek (2800 gevangenen van Neuengamme) en de Deutschland IV bombardeerde, hoewel de Thielbek voorzien was van witte vlaggen. Het schip zonk in twintig minuten. De Cap Arcona zonk ook, waarbij 90% van de opvarenden omkwam, veelal door verbranding. In totaal zijn er ruim 7.000 gevangenen om het leven gekomen; slechts 350 mensen overleefden de ramp.
- 8 Informatie familie Knoop.
- 9 Informatie van Klaas Middel.
- 10 Aanvankelijk kregen zij onderdak bij een vrouw die haar kind van twee jaar en drie maanden bij een bombardement had verloren.
- 11 HC Noordbarge, Noordbarge en zien bewoners, blz. 306.
- 12 Provinciale Drentsche en Asser Courant, 17-01-1947.
- 13 Emmer Courant, 20 januari 1947.

Jan en Grietien Rabbers naar Amerika

We schrijven het jaar 1834, een groep protestanten scheidde zich af van de Nederlands Hervormde Kerk, omdat die te weinig ruimte bood voor hun orthodoxe opvattingen. Zij noemden zich de Afscheidenen. Een van hun voorgangers was dominee Albertus Christiaan van Raalte.

Van Raalte was dominee te Ommen, maar preekte in tal van andere dorpen, zoals ook in Sleen en vermoedelijk in Emmen/Noordbarge. Hij verkondigde zijn geloof in kerken en boerenschuren en als het niet anders kon in de openlucht. Het werd hem niet altijd in dank afgenomen, hij werd bespot en verketterd. Terugkerend thema in zijn preken was het vertrek naar Amerika om daar met geloofs-genoten in die gewesten een kolonie te stichten en een godszalig en eerbaar leven te leiden. Ook in Noordbarge had Van Raalte volgelingen, onder wie Jan Rabbers en zijn vrouw Grietien Zwiers.

Aanleiding waren de slechte leefomstandigheden in het midden van de 19de eeuw met grote werkloosheid, armoede, mislukte landbouwogsten en ziekte. Een gedicht uit die tijd (zie hieronder) geeft de juiste sfeer van dat moment weer.

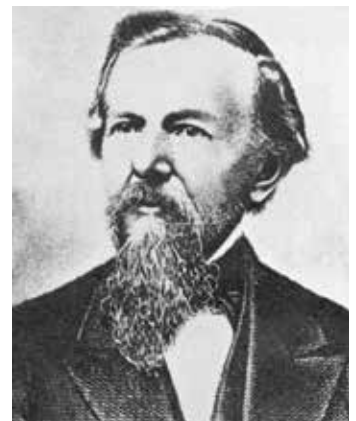
*As 't vaderland zijn gunsten weigert
Aan hem, die werkt en zwoegt en draaft
Als drukkende armoed hooger steigert,
Hoe hij ook door natuur begaafd
Met zijn talenten om hoog dwalen,
Toch zijne plannen steeds ziet falen,
En 't noodlot zijn fortuin begraaft,
Dan zwerft hij eenzaam en verlaten
Langs 't ontgebaande vlak der zee
En vindt wellicht in vreemde staten
Een leven van geluk en vree.*

(De dichter is niet bekend.)

In Emmen had een groep lidmaten van de Nederlands Hervormde kerk zich op 12 november 1842 afgescheiden. Onder de 'Acte van Afscheiding' staan veel handtekeningen van personen die enige jaren later naar Amerika zullen vertrekken. Onder hen onder andere de kerkeraadsleden Johannes op 't Holt, Jan Rabbers (ouderlingen), Jan Wiggers en Geert Kuiper (diakenen) en de kerkeleden Egbert Frederiks (Vreriks) en Evert Zagers, beiden uit Noordbarge.

Albertus van Raalte vertrok in 1846 met vrouw en vijf kinderen en de dienstbode naar Amerika. Tot zijn reisgenoten behoorden Frederiks en Zagers. Van Raalte riep geloofsgenoten op hem ten spoedigste te volgen.

De preken en geloofsovertuiging die Van Raalte verkondigde bleven ook in Noordbarge niet onop-

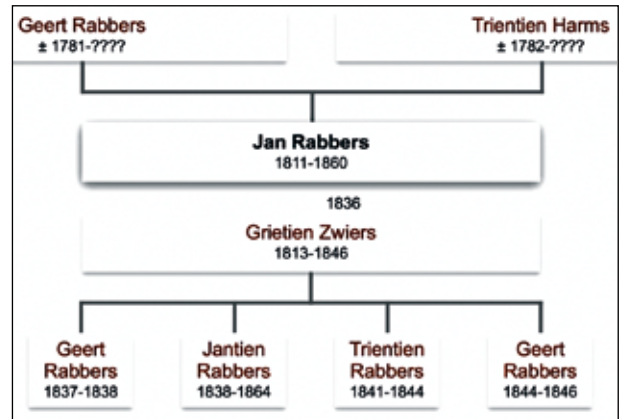

ds. A.C. van Raalte
(1811-1876)

Egbert Frederik (links) en Evert Zagers. In het boek Wij, eenvoudige Drentse lui van Ger de Leeuw vertellen zij over de reis naar Noord-Amerika en hun pionierswerk aldaar.

Boven: Ouders van Jan Rabbers en de kinderen van hem en zijn vrouw Grietien Zwiers

gemerkt. Evangelisten uit Alte Picardi, gelegen in het Grafschaft Bentheim, kwamen regelmatig naar Emmen om de boodschap van dominee van Raalte te verkondigen. Van de bekende familie Kleine Deters uit Alte Picardie waren er reeds vijf gezinsleden vertrokken naar Amerika.

Jan Rabbers en zijn vrouw Grietien spraken onder elkaar en met bekenden ook vaak over de boodschap van Van Raalte:

wat zul het toch mooi wezen wanneer wij oes hoes kunt verplaotsen, wat zul dat heerlijk wezen, als ik er aan denk dat oeze jongs hier een armzalig stukkje roggestoet zult verdienen in de turf, want zo is het aait west van geslacht op geslacht.

De grote dag is daar: oktober 1846, afscheid nemen van familie en de tocht begint. Over land naar Dedemsvaart, naar Hasselt, met de boot over de Zuiderzee, met een zeilschip het Haarlemmermeer over en dan op weg naar Rotterdam, waar zij op

10 oktober arriveren. Willem Kremers uit Noordbarge maakte de reis ook mee.

Op 13 oktober scheepten ze zich in aan boord van het zeilschip Isabella Bath, een driemaster; op 14 oktober vertrokken zij op weg naar Noord-Amerika.

Jan Rabbers had 10.000 gulden op zak van een Groningse boer die zijn zaakjes niet op tijd kon regelen en aan Rabbers had gevraagd alvast een stuk grond voor hem in Amerika te kopen.

Het was een zware tocht, dicht opeengepakt en onderweg zware stormen. Een leerling van dominee Van Raalte was ook aan boord en trachtte de gemoederen wat tot bedaren te brengen. Men zong samen gezangen en men nam deel aan bijbeloefeningen.

Na een reis van 61 dagen kwamen ze op 21 de-

Boven: Isabella Bath type driemaster

Links: Affiches uit de 19de eeuw voor de overtocht

*Fragment van de kaart van Michigan met de
Hollandse plaatsnamen.*

cember met gescheurde zeilen in New York aan. De volgende dag verlieten ze de stad. De Hudson rivier was bevroren. Men ging dan ook met de trein naar Albany.

Jan Rabbers en een aantal compagnons hadden de financiering geregeld, zodat dominee Van Raalte een stuk grond kon kopen voor het stichten van de kolonie Holland. In Albany wachtten ze de instructies af die ze zouden krijgen. Ze kregen te horen dat ze naar Michigan moesten. Ze staken het bevroren meer over bij de Niagara watervallen met achter hen aan de zelfgemaakte slede met daarop de broodnodige voorzieningen. Ze trokken door onmetelijke bossen met bomen van 30 meter hoog. Het was een zware tocht van 500 kilometer die hij met andere metgezellen liep. De vrouw van Jan Rabbers, Grietien Zwiers, en hun tweejarig zoontje Geert overleden onderweg.

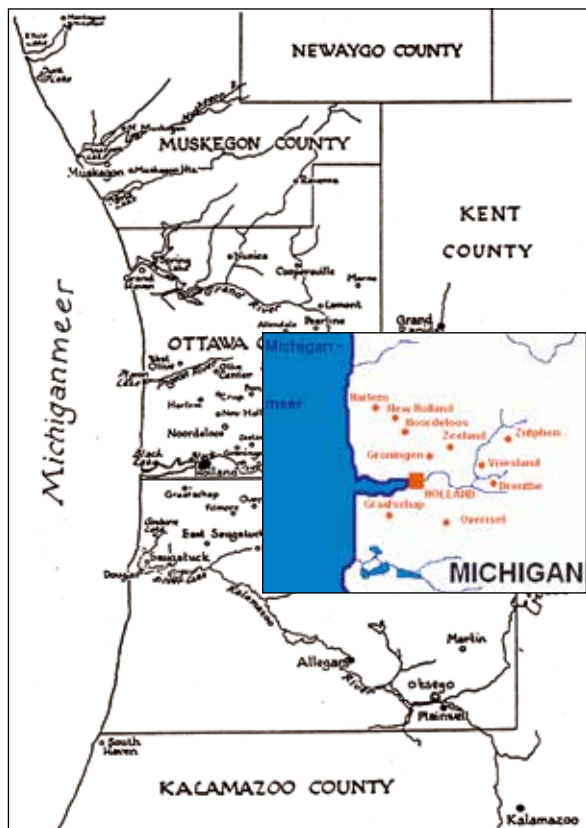
Toen ze onderweg een Amerikaan ontmoetten, stelden zij hem de vraag: "Waar kunnen we hier een stad vinden?"

Het antwoord was duidelijk en simpel: "Je pakt een plank zet er een naam op, je spijkt hem aan een boom en je hebt een nieuwe stad."

Ze passeerden onderweg ook een aantal nederzettingen, waar Indianen woonden; het waren vriendelijke mensen.

Links: bomen kappen in de bossen van Michigan

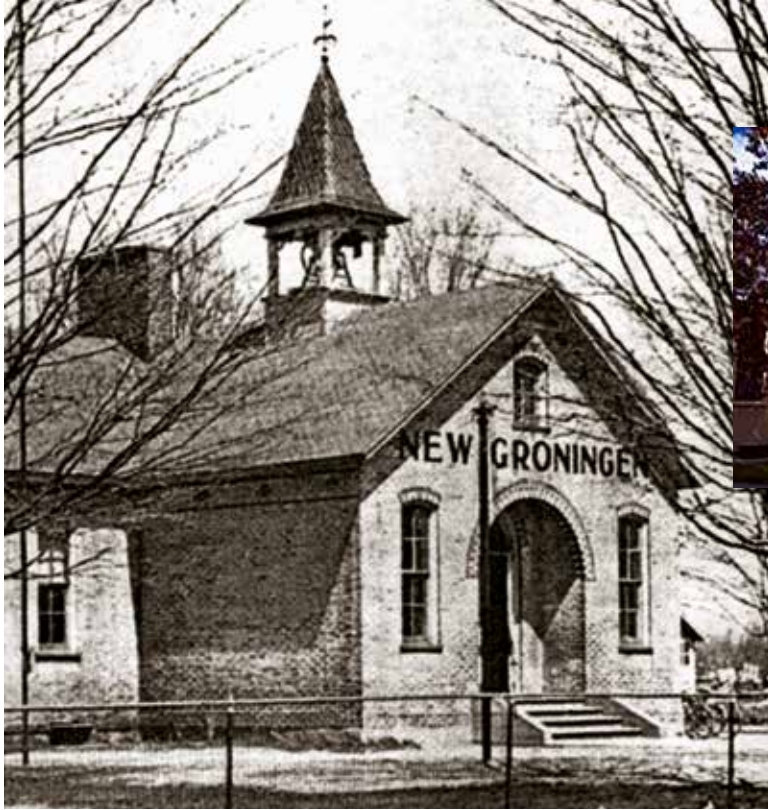
Rechts: één van de eerste blokhutten in de omgeving van Holland in Michigan

Na dagen te hebben gelopen kwam het beloofde land in zicht: de kolonie Holland. Een gebied van 32 ha met voornamelijk bos. Er werd ook gekshe-rend weleens gezegd 'stad van bomen'. Het viel tegen, alleen maar scheef gezakte houten blokhut-ten.

Op de plaats waar in het midden van de 19de eeuw de blokhut van Jan Rabbers stond, werd de school van New Groningen gebouwd.

Jan Rabbers reisde de hele streek af om een goede plek te zoeken voor zijn houtzaagmolen. Zo leerde hij de omgeving goed kennen. Hij verdwaalde nooit. Van Raalte verwees nieuwkomers vaak naar Rabbers. Hij wist als geen ander de weg in de onmetelijke bossen van Michigan. Hij gold als een man van grote bekwaamheden. Rabbers had dan ook grote invloed onder de emigranten en zijn geloofsgenoten. Hij stond bekend als een wijze en verstandige man, die vindingrijk was en veel initiatieven ontplooipte.

Bij een zijtak van de Black River vond hij bij het dorp Groningen een geschikte plek. Bij dit punt kon men met een platboot het binnenland binnengaan. Rabbers hoopte dat deze plek over niet al te lange tijd een centrale plaats binnen de kolonie zou worden en dat hier de grote handelsweg naar Zeeland zou komen. Groningen lag ongeveer 'een uur gaans' van Holland en Zeeland. Bij Groningen bouwde hij een blokhut die later dienst zou doen als school.

Een andere Nederlander, Veneklaasen, die zich hier ook had gevestigd, bouwde een steenbakkerij. Jan Rabbers die absoluut geen boer was, maar een timmerman met handelsgeest, bouwde een houtzaagmolen, want waar wordt gebouwd, zijn planken nodig.

Tijdens de bouw werd de molen vernield door een

boom die werd omgehakt. In de buurt stond een bos met pijnbomen, dus voorraad genoeg.

Voor de aandrijving was water nodig. Hij bouwde een dam in de rivier en er ontstond waterkracht om de molen aan te drijven. Ook bouwde hij met eigen geld een brug over de rivier, zodat de handelsweg beter te bereiken was.

Het dorp groeide en in 1849 stonden er reeds dertig huisjes. Rabbers vroeg aan iedere nieuwkomer in het dorp: "Hest ok geld met bracht?" Hij leende nogal veel geld bij andere dorpsgenoten.

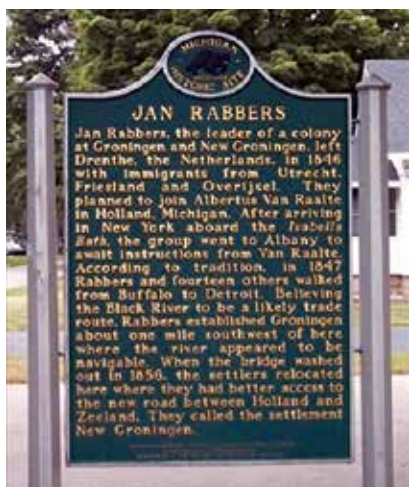
De handelsondernemingen waren vaak in handen van coöperaties; zij verkochten levensmiddelen, huishoudelijke artikelen en gereedschappen.

Jan Rabbers schuwde het particuliere initiatief niet. Hij bouwde een blokhuis van op elkaar gestapelde balken en begon hierin ook een winkel. Inmiddels had hij de houtzaagmolen vanwege vele storingen omgebouwd tot korenmolen.

In 1855 was er een enorme stortvloed in de rivier die werd veroorzaakt door de grote hoeveelheden smeltwater uit het nabijgelegen Michiganmeer. De stuwdam en de brug werden hierbij volledig vernield, maar Jan Rabbers was een man die alle tegenslagen overwon. Hij liep hooguit een halve dag met een probleem rond en dan kwam er een oplossing.

Na alle problemen die hij had ondervonden in

Verwijzingsbord naar de betekenis van Jan Rabbers voor de plaatselijke gemeenschap.

Verwijzingsbord naar de stichting van New Groningen door Jan Rabbers

Groningen in Michigan trok hij in 1856 de rivier over en stichtte, 1,5 km vanaf zijn oude woonplaats, een nieuw dorp onder de naam New Groningen.

Rabbers nam hier samen met compagnon Cornelis de Roo een 'flour molen', korenmolen, van Jan Kolvoord over. Om te zorgen dat deze molen het gehele jaar water zou hebben, maakte men een dam en een sluis in de rivier. Daar ontstond nu een kolk. Vanaf deze kolk werd een kanaal gegraven naar de molen. Het water dat door dit kanaal stroomde, zette de molen in beweging. De steen van de molen kwam uit Friesland (Michigan). De molenaar daar werd afgeraden een molen te bouwen, omdat er niet voldoende waterkracht aanwezig was. De molen van Rabbers en De Roo werd een succes. Van heinde en verre kwamen huismoeders met zakken tarwe aangelopen om deze te laten malen. Het moest allemaal groter en beter. Zo werden er in 1855 plannen gemaakt voor het bouwen van een stoommolen. Het moest een gebouw worden met drie verdiepingen. De stoomketel en machinerie waren al aangekocht, maar nog niet verzonden toen De Roo onverwachts overleed. Dit maakte een einde aan deze onderneming.

De oude molen bleef nog lang in werking. Jan Rabbers heeft veel voor de kolonie Holland betekend; men noemde hem dan ook de vader van Groningen.

Niet alleen op zijn vakgebied was hij actief, ook in de gemeenschap liep hij voorop. Zo was hij een

van de oprichters van de school in New Groningen. Aan de weg naar Zeeland staat een verwijzingsbord ter herinnering aan Jan Rabbers. Uitputting en overspanning waren de oorzaak van zijn overlijden in 1860.

Jan Rabbers, een jongen uit Noordbarge die geschiedenis maakte in Amerika.

Verder lezen

Wie meer wil lezen over de emigratie naar Michigan kan onderstaande boeken raadplegen. Beuker, G.J. e.a., *Aus der Graftschaft Bentheim in die neue Welt 1640-2002*, Nordhorn 2002. In dit boek is onder andere het verhaal over de familie Klein Deters en Michigan te lezen, blz. 301-305.

Leeuw, G. de, *Wij eenvoudige Drentse lui*, Beilen 2006.

Leeuw, G. de, *Emmen en de Van Raalte-trek*, Emmen 1995.

In de beide boeken van Ger de Leeuw worden de 69 mannen genoemd die van 1846 tot 1872 als vrijgezel of met vrouw (en Kinderen) naar Michigan vertrokken. In het boek Emmen en de Van Raalte trek is op de bladzijden 37-42 een lijst opgenomen.

Prakke, H.J., *Drenthe in Michigan 'n studie over het Drentse aandeel in de Van Raalte-trek van 1847*, Assen 1953.

De Emmer Toren

De toren van de Grote Kerk van Emmen is een van de oudste bouwwerken van Emmen. De kerktoren dateert uit de 15de eeuw, waarschijnlijk uit het jaar 1456. Bij het vergroten van de kerk in Emmen in 1855-1856 is de oude torenromp behouden gebleven. De nieuwe, vergrote kerk is ontworpen door de Zwolse architect Willem van Enst, die zeer waarschijnlijk ook de veranderde torenbekroning heeft ontworpen.

Kerktoren

De grote vierkante toren maakt een kloeke indruk en behoort daarmee tot de grootste torens van Drenthe. De huidige bekroning van de toren bestaat uit een achtkantige lantaarn, met daarop een eveneens achtkantige, licht ingezwenkte, torenspits. De trans van de torenromp heeft aan alle vier zijden een opengewerkt hekwerk.

Hoge torenspits

De huidige torenbekroning is minder hoog dan de vroegere torenspits uit de periode van vóór 1855. Die vroegere hoge spits van de toren was op zich al hoger dan de hoogte van de vierkante torenromp. Die toren met de heel hoge spits moet dus door zijn hoogte reeds zijn opgevallen en vanuit de wijde omtrek te zien zijn geweest. Van sommige wegen naar het centrum van Emmen kan worden gesteld dat ze aangelegd zijn, gericht op de Emmer kerktoren.

Zowel de kerk als de Emmer toren met de hoge spits zijn in 1855 getekend door de tekenaar Jan Reijnders. Deze tekening moet kort voor de het afbreken van de oude kerk zijn gemaakt (zie tekening binnenkant omslag voorzijde).

Dezelfde vroegere spits komt ook voor op een tekening van omstreeks het jaar 1780. Deze tekening is van Egbert van Drielst (1745-1818) (zie tekering linksonder).¹ Opvallend is de overeenkomst tussen de spits op de tekening van Egbert van Drielst en de tekening van Jan Reijnders. Boven op de spits bevindt zich een bol, een noord-zuid richtingwijzer en daar weer bovenop de torenhaan.

De oudste torenafbeeldingen

Er zijn een paar oude afbeeldingen van de kerk van Emmen met een toren. Het zijn beide getekende afbeeldingen. Een getekende kerk met de toren op een kaart uit 1524, en op de kaart van Van Deventer van ca. 1545. Overigens wordt de kaart uit 1524 in het algemeen niet als erg realistisch beschouwd.

Toren wit gepleisterd

De kerktoren heeft sinds 1856 een pleisterlaag gehad, zie daarvoor het boek *Rondom de Heerenhof*, blz 268. Ruim 50 jaar later, in 1907, is de toren ontdaan van die pleisterlaag. Ook de bovenste achtkantige lantaarn uit 1856 had aanvankelijk een pleisterlaag. De pleisterlaag van de lantaarn is ook in 1907 verwijderd. Op een foto uit 1973 is te zien dat ook de lantaarn van de toren zonder pleisterlaag is, zie het boek *Kerken in Drenthe*, blz 86. De achtkantige lantaarn is later weer helder wit geverfd. Het basement van de toren, dat is de hoge uit natuurstenen bestaande plint, heeft aan de westzijde

De kerktoeren in Emmen anno 2021 (Foto: Piet Naber)

Op de voorzijde portrettekeningen van de joodse onderduikers Rie Katan-van Daalen (linksboven) en Elkan Katan links onder) en de mannen die hen hielpen bij het onderduiken en de vlucht van Elkan Katan: waar en rechtsboven: Geert Pepping en Jan van Seijen en links onder: Wessel Schuitema en Reinder Knoop. (Tekeningen: Nahidh Salman, Beilen).

Op de achtergrond een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker (eerste versie)

